

Lapozgatás a filozófia történelmében.

A legutolsó bölcsesség, minden okoskodásnak, kutatásnak és gondolkodásnak legvégső eredménye, illetőleg eredménytelensége az, hogy semmit sem tudunk. Ezt az eredményt nem szabad keveslenünk és kicsinyelnünk, mert ez a legmélyebb emberi bölcsesség. Erre a magaslatra csak azok jutnak el, a kik már kiábrándultak a biztos tudásból s a tudománynak állítólag minden titkokat felfedő mindenhatóságából. Olyan magaslat ez, a hol már élet is alig van, mert hiányzik mindaz, a mi az életet létre szokta hozni s a mi fenntartja azt. A gondolkodás kietlenségének, a sívárságnak igazsága ez. Az önmagukkal szemben is bizalmatlankodóknak igazsága ez, azoknak igazsága a semmit sem tudás, a kik az emberi erőkből nem hisznek s a kik önmaguk tehetetlenségén kétségbe esnek. Lehet, hogy ez az embernek nem való végső és abszolút igazság az igazi igazság, de az embernek való s az emberektől keresett igazság soha sem volt ez.

A ki nem ábrándultak igazságát hirdeti minden emberi tudás, ezek hitéről tesz tanubizonyságot minden tudományos, filozófikus és vallási rendszer. Élő hit van minden emberi alkotásban, minden filozófiai rendszerben is. Erkölcsi vágyódás a szülője minden igazán nagy és jelentőségteljes filozófiai rendszernek, minden igazi filozófusban Isten lelke él, minden igazi filozófusban, még az istentelenséget nyíltan és büszkén vallóban is.

A miről az ember azt hiszi, vagy azt tudja, hogy mintegy kívülről hat reá s a miről azt hiszi, hogy tőle és akaratától független, az a fizikai világ; s az a másik világ, amely szemmel láthólag az ember belsejéből származik, a melynek alapjai mélyen az emberi lélekbe nyúlnak be, ez az erkölcsi világ. A fizikai világban a főkategória az okság, az erkölcsi világban pedig az érték. Értékes pedig az, a mit közönségesen a szép, jó és igaz jelzőivel illetünk s a miket minden törekvések céljának képzelünk.

Két teljesen ellentétes, egymással alig is érintkező világnak látszik ez a két világ, mert a két főkategória: az okság és az érték kategóriája, emberi tudásunk szerint, semmiféle viszonyban nincsen egymással.

A tudományban a főszerep az okságé, a vallásban pedig az értéké. A filozófiában mindkét főkategóriának egyenlő nagy és fontos szerepe van. Az okságnak és az értéknek összeegyeztése a filozófia ideálja. Voltaképpen minden filozofiai rendszer csak egy kísérlete annak, hogy ez a két főkategória miképp egyeztethető össze. A fizikai világrendnek az etikai világrenddel való kibékítése, összeegyeztetése a feladata minden eddigi emberi filozofálásnak — vagy legalább is minden eddigi építő-rendszernek. A romboló rendszerek látszólag szembehelyezkednek állításunk igazságával, de mi még ezekről a romboló rendszerekről is azt hiszszük, hogy végső elemzésben ez ellentétek kibékítését célozzák — a régi értékek lerombolásával és újaknak alkotásával.

Ha nem tudunk belenyugodni a vak véletlen játékába, hanem célokat keresünk mindenben; ha visszaborzadunk attól a gondolattól, hogy a jóság s az emberi nagyság és nemesség porba tiportassék, — már reá léptünk a filozófia útjára. Jó darabig együtt halad ez a vallások útjával. Csakhogy míg a vallások alig törődnek valamit a fizikai világ nyújtotta tényekkel — s ezért az okság kategóriájával nem vetnek számot, addig a filozófia számot vetve az okság kategóriájával is — s ennyiben a tudományokkal egy úton haladva — akar érvényt szerezni a világban a fizikai világ törvényei mellett az etikai világ törvényeinek is.

Sokratesnek az a mondása, hogy ő bölcsőbb, mint a többi emberek, mert ő tudja, hogy semmit sem tud, holott a többi emberek azt hiszik, hogy tudnak valamit, éppen nem fejezi ki a bölcsész megszokott szerénységét, inkább bántó fenhéjázást fejez ki. Sokrates valójában sok mindent jobban tudott, mint maró iróniájának szokszor szálnalmas áldozatai. Ezt tudta is ő nagyon jól s éreztette is vitatkozó ellenfeleivel: a szofistákkal. Azt mondotta, hogy semmit sem tud, de azt hitte, hogy mindent megtudhat az indukció és a definíció, vagy a kettőt összefoglalva: az induktíve nyert definíció segítségével. Bölcs volt Sokrates olyan értelemben, a milyen értelemben az ember bölcs lehet. Tekintetét az egyes dolgokról, az egyes váltakozó jelenségekről, elfordítva az általánosra s változatlanra szegezte. Hítt a jóban s az igazban s hitte, hogy a jó és igaz felismerése az embert magát is jóvá és igazzá teszi. A szó nemes értelmében filozofus volt, bárha csak az etikai világrend törvényeit kutatta is. Sajnos, naivul könnyen hívő volt. Az indukció útján nyert definíció segítségével akarta megfejtetni a világ rejtélyeit, vagy legalább is a világ rejtélyeinek legnehezebbikét: az erkölcsi problémát. Ámde követői azt hitték, hogy célját elérte. Követői: Platon, Xenophon, Antisthenes, Aristippos, Eukleides azt gondolták ugyan, hogy Sokrates megtalálta az igazságot — s mégis csodálatosképpen

már ők magok is különbözőképpen, egymástól lényegesen eltérően formulázzák Sokrates tanítását. Sokrates nagy egyéniség volt, a ki nemcsak tanaival, hanem talán még inkább egyéniségével hatott. A definíció, a mit induktíve nyert s hite az erkölcsben s az a tanítása, hogy az erkölcs tanítható: talán még nem mozgatták volna meg a világot. Csodálatos ember volt ez a Sokrates: fecsegő és tudni vágyó, bölcs és nem kételkedő. A vidám társaságot sem vetette meg s ha mulatni kellett, ő volt az utolsó, a ki józan fővel távozott a baráti asztaltól. S e mellett igénytelen volt, a ki kevéssel beérte. Csodálatos egyénisége különböző gondolkozókra különbözőképpen hatott: egyik koldus igénytelenséget, a másik élvhajhászást látott benne; egyik a mindenről fecsegőt, a mindenben okoskodót és bírálót, a másik erkölcsi fenséget s az erkölcsbe és minden jóba vetett szikla-szilárd hitet látta meg benne. S ha mindezek után azt kérdezzük, de hát milyen is volt voltaképpen Sokrates, bátran felelhetjük Platonnal, hogy „(minden előttünk ismeretes) kortársai között a legderekabb, s máskülönben is a legbölcsebb és legigazságosabb volt.”¹ Ilyennek kellett lennie, mert ilyenek látták őt kortársai s mert az a hatás, a mit Sokrates az emberiség gondolkozására gyakorolt, ilyenek igazolja őt.

Sokrates apoteózisa Platon isteni filozófiája, mely mind-máig fényt áraszt az emberi gondolkozásra. A Sokrates által keresett és alkalmazott fogalmi definíció döntő hatással volt Platon isteni filozófiája felépítésében, melynek legértékesebb s legnagyobb jelentőségű tartalma éppen az ideák realitásának tana. Az ideák tana a fogalmak naiv hiposztazálásának tana. Nekünk naivnak látszó tan ez, valójában azonban mind a mai napig nem haladtuk meg ezt a tant. A kétféle világ gondolata: a tapasztalati, csalóka, érzékeink hazudta világ, és a való, változatlan, magában nyugvó, megismerhellen világ, melynek létéről csupán értelmünk kezekedik, a mundus sensibilis és a mundus intelligibilis gondolata, még mindig kísért és talán örökre is kísérteni fog.

Az isteni Platon, a nagy költő-filozófus a külső realitással szembeállította a belső realitást, az igazi realitást, a mit nem könnyű meglátni, de ha egyszer megpillantották az emberek, örökké vágyakozni fognak utána, mert ebben a realitásban örök hazájukat, az értékek magasztos világát, a jónak világát, az etika világát ismerik fel. Az ember legbelsejéből elötörő etikai vágyódásnak inkarnációja a Platon filozófiája, Sokrates etikai nagyságának apoteózisa.

Aristoteles idegenkedett ugyan az ideák tanától, de azért bizonyos tekintetben mégis platonikus maga is. Valójában az aristotelesi tanok nem állanak olyan ellentétben a Platon tanításával, mint azt közönségesen gon-

¹ Phaidon, dr. Gyomlay Gyula fordítása.

dolják. Az eszmék realitását bizonyos értelemben elismeri Aristoteles is, csakhogy ezek az eszmék szerinte benne vannak az egyes dolgokban.

Megszokott dolog Aristotelest szembeállítani Platonnal, mint az indukczió képviselőjét a dedukczió képviselőjével. Bizonyos korlátok között jogosult is ez a szembeállítás, de azért a két gondolkozó igen gyakran találkozik egymással.

Mély etikai vágyódást találunk Platonban és tanításának ez a legbecsesebb forrása; ebből a vágyódásból keletkeztek ideái is, és minden sorából az erkölcsiség hímnusa zeng. E tekintetben Aristoteles — a ki inkább nagy logikus és rendszerező — hanyatlást mutat. Sokkal józanabb, az adott viszonyokkal minden téren inkább megalkuszik; kerüli a végleteket s arra igyekszik, hogy a végletek közt pontos középútat találjon.

Aristoteles után a filozófiában ismét az etikai szükségérzet hatalmas megnyilatkozásával találkozunk — s talán még nagyobb öntudatosság kíséretében, mint Platonnál. Főkép a stoikusokra gondolok, de annyira, a mennyire, reá illik ez az állítás az epikureusokra is. Náluk minden a gyakorlati filozófia, az etika szolgálatában áll. A fizika — azaz a külvilágról szóló tudomány — csak annyiban érdekli az embert, a mennyiben az etikával vonatkozásba hozható, főleg a mennyiben az ember gyakorlati céljai, etikai rendeltetése előmozdításáról vagy akadályoztatásáról van szó. S ez az etikai szükségérzet szüli e filozófiának metafizikai magyarázatát: a panteizmust.

Általános az a hit, mintha az antik filozófia legmagasabb fejlődésében, Platonnál és Aristotelesnél, eljutott volna az egy isten fogalmához. Már Anaxagoras tanításában fel lehet fedezni az egy isten fogalmát. A *νοῦς* első pillanatra mindenesetre alkalmasnak látszik az egy isten szerepére. Nézetem szerint azonban csak annyit lehet joggal állítani, hogy a görög filozófia tényleg eljutott oda, a hová a vallásokat az egy isten fogalma szokta vezetni, az etikai világfelfogáshoz, a mely minden létezőnek okául végtelenül jóságos princípiumot tételez fel. Ez a felfogás minden dolog létét és működését visszavezeti a végtelen lény manifestácziójára s mindennek rendeltetésében etikai célok megvalósítását látja.

Etikai vágyódás minden igazi filozofálásnak kiinduló pontja s a filozofálás oly nagyra növeli az etikát, hogy a filozofálás virágzása korában minden dolgokat, élettelen, élő, esztelen és eszes lényeket egyaránt az etikának arany fátylával von be, úgy, hogy a filozófia egyebet sem lát a világon, mint etikai célokat szolgáló feltűnő s ismét alábukkanó jelenségeket. — Mindezek egyedenként semmivel sem reálisabbak, mint a buborékok a víz színén, semmivel sem reálisabbak, mint minden más káprázat, de annyiban mégis reálisak, a mennyiben a végtelen lény megjelenési formáit alkotják. Egyedi léteik, egyedi célok elvesztik minden

jelentőségüket, de csak azért, hogy mindenben az istenséget ismerjük fel, hogy minden dolgok célját etikai célban lássuk meg. Értékes lesz minden, mert minden dolog, minden cselekvés részt vesz az abszolút értékben, az istenségben. Egyébként itt már, ezen a magaslaton az emberi kategóriák felmondják a szolgálatot, mert elhal ajkunkról a szó s minden dolgokkal együtt mi magunk is elmerülünk az Abszolútum életébe s annak néma szemléletébe.

Bizonyos, hogy Platonnak isteni filozófiája erkölcsi vágyódásból született. S azokban a görög filozófiai rendszerekben, a melyekben a középpont és a súlypont az etikában van — főképen a stoikusoknál — mindeneket átölelő, mintegy mindenhatóvá válik az etikai szükségérzetnek rendszerbe öltöztetett filozófiája, az eticizmus, ennek egyik legtökéletesebb formájában a panteizmusban. Ezekben az etikai közép- és súlyponttal bíró filozófiai rendszerekben, mintha csak a fordítottja valószínű volna meg annak, a mit Sokrates kívánt: hogy a tudás legyen erkölcsös, itt ime az etika vált tudássá, filozófiává.

A görög panteizmusban, csakúgy mint minden más panteisztikus világkonceptióban, az egész mindenség egy nagy etikai valósággá változik át. Valamennyien és minden tekintet nélkül görögök és nem görögök, szabadok és rabszolgák egyaránt, de még az állatok, növények, minden, de minden ennek a mindeneket átölelő és magában foglaló etikai valóságnak alkotják önállóan részeit.

Mintha csak a távoli kelet filozófiája és vallása jelennék meg előttünk a görög földön. A brahmanizmus és a buddhaizmus nagyszerű univerzalizmusa és eticizmusa illeszkedik be a görög fogalmi gondolkozás kereteibe. A távoli keleten a végtelenség szemléletétől befolyásolt fantáziának és a magába mélyedő szemlélődésnek szülötte, Hellaszban pedig tudományos filozófiai gondolkozás eredménye. Istent keresik az emberek, mert él bennök az Isten, meglátják az *abszolútumot* mindenben, mert mindenben keresik. Ugyanígy járnak későbbben is a mindenben Istent keresők, megtalálják őt Spinoza, Hegel, sőt még a legújabbkori természettudományi színezetű gondolkozók is csak úgy, mint Gotamo Buddha a távoli Keleten, a ki a lét körgyűrűjéből akarta kivezetni magát a létet, vagy a stoikusok, kik mindenben a természettel és az észszel harmonikus életet óhajtottak élni.

A filozófiai gondolkozás talajából nőtt panteizmusnak első hazája Görögország. Ámde ez a tan nem ismeri a hazának korlátait. Ilyen kérdésekre: hol van hazád? hol születted? kik a szüleid? nem szívesen felelnek e tan hívei s ha mégis felelnek, más választ adnak, mint a minőt várnánk: hazánk a nagy világ — a mit állítólag már Sokrates is mondott, — születésről stb. kicsinyes dolgokról pedig nem is tartják érdemesnek a beszédet, a szószaporítást.

Jól tudjuk, hogy Rómában a stoiczizmus mily nagy kedveltségnek örvendett. De erőszakot követnénk el a római jellemén és gondolkodáson, ha azt állítnánk, hogy a stoiczizmus Rómában a panteisztikus koncepcziója miatt vált volna elterjedtté, népszerűvé. A római jellemre és gondolkodásra inkább a stoiczizmusnak rigorózus erkölcsstana hatott. E gondolkozók gyakran mindenben a stoikus erkölcsstan hiveinek vallják magukat, követik is azt a végső konzekvenciáig, a nélkül azonban, hogy a panteizmus tanítását elfogadják.

Mi ennek az oka? Ennek több oka között egyik okát mindenesetre a római jellemben és e jellemtől meghatározott gondolkodásban kell keresni. A római mindenekelőtt cselekvő jellem, praktikus egyéniség; az elméleti gondolkodást, melynek célja a való megismerése, nem sokra becsülte. Legnagyobb alkotása: a római jog az életnek, a praktikus, lüktető életnek terméke. Aztán tudnunk kell azt is, hogy a stoikusok panteizmusa nincs tudományosan, kényszerítő vaskövetkezetességgel bebizonyítva s így természetesen csak úgy, mint a legtöbb metafizikai sejtéseken alapuló filozoféma, többé-kevésbé az egyéni hajlamtól függött annak elfogadása. És végül a stoiczizmus későbbi, tehát a római fázisában is, veszendőbe ment a kezdetben oly intenzíve érzett erkölcsi szükség, a mit az előbbieken erkölcsi vágyódásnak is neveztünk. Történelmi tény ugyanis, hogy a fejlődés folyamán a stoiczizmus rigorizmusa hanyatlak, hogy erkölcsstana a második korszakban sokkal enyhébb, mint az első korszakban, hogy továbbá a harmadik, a római fázisa, hogy úgy mondjuk: kevésbé stoikus, mint Zenon vagy Chrysippos korában volt, bárha készséggel elismerjük, hogy erkölcsi szempontból sokkal mélyebb, mint a második. Epiktetos és Marcus Aurelius egyénileg is igen tiszteletreméltó egyéniségek s bizony-bizony megközelítik a stoikus bölcs eszményét. Hogy csak megközelítik, de el nem érik, ez csak természetes: a stoikus felfogás lehetetlenné tette az ideál elérését.

A régi Róma köztudomás szerint az istenek panteonja volt. Befogadott Róma mindenféle istent és mindenféle kultuszt, de azért Róma még sem vette komolyan ezeket az isteneket. Talán a saját isteneit is csak annyiban, a mennyiben nagy érdekeit, az Imperium Romanum céljait szolgálták. A filozófiától sem félt nagyon Róma, hiszen a stoiczizmus például éppen a római erényeket fejlesztette. Ámde azért mégis voltak, a kik a görög filozófia behozatalát nem nézték jó szemmel és a kik igazságosnak tartották Sokrates eliteltetését. Nagyban és egészben azonban még sem okozott Rómának nagy bajt a filozófia. Az idegen istenek Róma ügyét szolgálták. Egyedül a keresztyénség szolgált ez időben más ügyet, a mely nem e világról való és — ez döntötte meg Rómát.

Az előkelő világtól távol született a keresztyénség megalapítója. Minden salaktól ment lényében az etika inkarnálódott s hirdette a sze-

gényeknek s szorongatottaknak az evangéliumot. Hirdette az Isten orszá-
gát, a mely a szivekben van; az emberszeretetét, a mely mindennél
erősebb. Az erkölcsi világ döntötte meg a mind léhábba vált Rómát,
ezt azonban nemcsak a keresztyének képviselték, hanem a filozófusok
is, azok a népszerű, névtelen filozófusok, a kik Róma utcáin kóborolva
tanítottak cinikus, stoikus és keresztyén morált. A rómaiban felébredt
a már-már kialvó erkölcsi szükség s így lett Róma keresztyénné és
végső fejlődésében a világ első politikai és katonai hatalma a világ első
erkölcsi hatalmává.

A keresztyénség világgraszoló hatalmának idején a teológiai dogmák
szilárdak, az etika normái biztosak, a tudás bizonytalan volt. Az egyház
tanítása s az egyház által approbált Aristoteles képes csupán arra, hogy
a tudásnak biztonságot kölcsönözzön. Így alakult ki a középkor tudománya:
a skolasztika. A halottak feltámadtak s új fényt árasztottak. Az emberi
gondolkodás érezni kezdte az évszázados bilincseket. A renaissance
napja szórta életet adó s világitó sugarait. Szabad akart lenni az emberi
gondolkodás — és szabaddá lett.

Bacon hevessége és szabadságvágya kérlelhetetlenül ront neki a
tekintélyeknek; *Cartesius* kétkedik, szintén romboló munkára vállalkozik.
De *Bacon* maga sem látta a czélt, melyet el akart érni. *Cartesius* csak
azt a czélt akarta elérni, melynek szolgálatába állott korának minden
tudása. A keresztyén igazságokat akarta, csak hogy *clare et distincte*
akarta. Czeljárt elérte. *Bacon*ban erősen átérzett etikai szükségérzettel
nem találkozunk s filozófiája is valójában csak amolyan felszínes. *Carte-*
*sius*nak etikai szükségérzete mély volt, de apriorisztikus.

Tanainak konzekvenciáit az üldözött, istentelennek kikiáltott, az
emberi társadalomból kítaszított filozófus *Spinoza* vonja le. Neki nincs
híte: a zsidók kiközösítették, keresztyén szektába nem lépett be. Miképp
tisztelje és imádja hát az Istent? Pedig egész élete Isten tiszteletében,
imádásában és szolgálatában telt el. *Spinoza* etikai nagyság mélyen átér-
zett erkölcsi vágyódással. Felépíti nagyszerű etikai filozófiai szisztémáját.
Filozófiáját etikának nevezi. Az elnevezés megtéveszti azt, a ki először
veszi kezébe *Spinoza* művét. *Spinoza* alig is érinti az etikai problémákat:
valójában egy mély tudással merészen, matematikailag konstruált meta-
fizikai rendszer ez. De elnevezése mégis találó, mert kétséget kizárólag
megismerteti velünk szerzőjének egész gondolkodását. Mélyen átérzett
etikai szükségérzethől származott ez a nagyszerű gondolatépület, de
csodálatos, hogy ez a szisztéma is panteisztikus, mint akárcsak a stoi-
cizmus. Tanításában senki sem fogja *Sokrates* gondolatait keresni s még
kevésbé megtalálni. A keresztyén tanok hatása talán kimutatható abban,
bizonyára megvannak benne a zsidó világ- és erkölcsi felfogás elemei
is; de ő nem a keresztyén tanok filozófiai indokolását akarja adni és

nem akarja a zsidó hittételeket bizonyítani. Az igazságot akarja. Keresi a teoretikus igazságot. Erre szolgál a matematikai (geometriai, deduktív) módszer, ezt czélozza a logikai dedukció. Az igazságot erkölcsi szükségérzetből akarja s ezt megtalálja a panteizmusban. Tiszteli és imádja Istent: nem a pozitív vallások rendelkezései szerint, hanem a mint etikai vágyódása diktálja. Az amor Dei intellectualis vakító fényt áraszt Spinoza rendszerére, melynek megalkotását valami egészen természetes dolognak szokták tartani, hogy úgy mondjuk: fejlődése már külső körülményeiből is megérthető. Félrevonulva az emberektől, a zsidó egyházi nevelésnek és Cartesius rendszerének hatása minden akadály nélkül érvényesülhetett Spinoza gondolkozásában s mindez talán megérteti velünk Spinoza filozófiájának keletkezését s csak természetesnek fogjuk találni, ha csakugyan azokat az elemeket találjuk meg abban, a miket feltalálhatni benne. Rendszere keletkezésének, azaz gondolkodása fejlődése szükségességének azonban nem annyira a külső események és hatások adják értelmes magyarázatát, hanem az, hogy ő is, mint minden nagy filozófus, etikai szükségérzetét kívánta kielégíteni s ezt kereste.

A felületes szemlélő szemünkre vethetné, hogy egy-két esetből indukálunk és állítása igazolására utalhatna az angol filozófiára. De valójában minden jog nélkül, mert az angol filozófia sem kivétel. Igaz ugyan, hogy különbséget kell tennünk az angolok és a többi nemzetek, tehát főképp a görögök és németek filozófiája között, mert az angol filozófia nélkülözi az igazi filozófiai szellemet. Bacontól kezdve egészen Spencerig természettudományi színezettel bír; pozitív, tapasztalati, szenzualisztikus, még a metafizikai problémák tárgyalásában is. Mutandis mutatis reállik Kant mondása, a melylyel Locke filozófiáját akarta jellemezni: hogy az nem egyéb az emberi értelem fizioiógiájának. De félreismernők ezt a nagy gondolkozási irányt, ha nem látnók meg benne az etikai vonást, amely minden rendszerben benne van s a mely voltaképpen minden rendszernek főproblémáját alkotja; csak hogy az angol filozófia, hogy ismételjük paradoxonunkat: nélkülözi a filozófiai szellemet s az angol etika is amolyan tapasztalati, a teológiával rendszerint megbékülő s gyakran felületes utilitarizmusba vész el (Locke, Hume, Smith, Bentham, Stuart Mill, Herbert Spencer). De az etikai vágyódás itt is felismerhető. Hogy ez a vágyódás mégis gyakran olyan etikára vezet az angol gondolkozók vizsgálódásaiban, a mely nem képes kielégíteni tisztultabb etikai szükségérzetünket, annak az az oka, hogy az angol gondolkodás tapasztalati, fizioiógiai, sokszor leíró s nem ritkán felületes. De a metafizikai és etikai vágyódás minden zavaró mellékkörülmény ellenére is mintegy elementáris erővel tör elő; Berkeleyre gondolok, Angolország egyik legsajátságosabb, legmerészebb és legkonzekvensebb gondolkozójára. Berkeley még a kontinentális filozófusok között is magában

állana, filozófiája egy minden oldalról elszigetelt világot tár elénk. Soha sem lehet népszerű és soha sem terjedhet el nagyobb rétegekbe.

Spinozának a nagy Leibniz volt kortársa és sok tekintetben éppen ellentéte. Életük külső körülményei is ellentétesek. Leibniz nagy befolyású, magas társadalmi állású férfiú. Spinoza nem tartozott egyik pozitív vallás hívei közé sem s nem is hitt egyikben sem. Leibniz a különböző pozitív vallások igazságát tanítja s a legkülönbözőbb tanokat egymással összehangba hozni igyekszik; filozófiailag bizonyítja a pozitív vallások dogmáinak igazát: katolikus és protestáns dogmákat egyaránt védelmez. Spinoza az egységet, Leibniz a végtelen sokaságot tanítja; amaz univerzalista, emez individualista; az nem tudós, csak filozófus, Leibniz polihisztor és filozófus. Páratlan zsenije sokoldalúság tekintetében Aristotelesével vetélkedik és mély nyomokat hagyott az emberi gondolkozás minden terén. Igazán nagy igazságok fűződnek Leibniz nevéhez: az energia fennmaradásának elve, a differenciális számítás. Alig lehet eldönteni, hogy az emberi tudás melyik terén alkotott nagyobbat, mert alkotásainak többsége jóval túlszárnyalja kora gondolkozásának horizontját. Wundt szavai szerint: ha megkérdeznők Leibniztől, hogy tudományos működésének mely eredményét tartja legfontosabbnak, bizonyára nem a matematikai felfedezését, sem nem híressé vált fizikai tételét tartaná annak, hanem a harmonia praestabilita koncepczióját. Én azonban azt hiszem, még ennél is nagyobb alkotásnak tartotta Leibniz a Theodiceát.

Az sem véletlen, hogy ez legrendszeresebben kidolgozott műve, melyet Sophie Charlotte kedvéért írt, de azért aligha ez az egyedüli oka annak, hogy ez a különben elég nagy terjedelmű mű szisztematikusan ki van dolgozva. Leibniz egész munkálkodása minden ízében erkölcsi vágyódásból eredt, gondolkozása is etikai irányú, de megnyugszik az egyház tanításában. A fennálló renddel minden téren megalkuvó természete irtózott az ellentétek harczától; nem engedte, hogy korának erős, monoteisztikus, keresztyén felfogásával ellentétbe helyezkedjék. Etikája teljesen keresztyén; erkölcsi érzülete megnyugvást talált korának keresztyén, teológikus színezetű etikájában. És ha Leibniz híres trilemmájával be akarja bizonyítani azt, hogy ez a világ a lehetséges világok legjobbika, akkor sem nélkülözheti Istennek etikai attributumát: a jóságot.

Az etikai felfogást még sokkal könnyebb megtalálni Wolffnak minden ízében keresztyén, optimisztikus, teológikus és teleológikus s minden ízében etikai rendszerében s bár csak felületes morál sugárik ki belőle, de a Wolffianusok szükségérzetét ez is kielégítette. Azután nem is lett hosszú életűvé, megsemmisítette a Kant kritikai filozófiája, alig is maradt valami belőle. Kant kritikai munkálkodása minden tudásunkat a tapasztalat világára szorítja. Kant teoretikus kritikájának végső elemzésben merőben negatív eredményei nem képesek kielégíteni a kritikai

filozófia megalkotójának etikai és metafizikai vágyódását s ezért a negatív eredmények alapján a tapasztalati világ tudományától semmiképpen sem igazolható *észhitet* proklamál, a mely alkalmas arra, hogy az embert kárpótolja mindazért, a miről az emberi észnek a tudás (megismerés) terén le kellett mondania.

A Kant utáni német filozófiát újabban romantikusnak is nevezik. A német idealizmus romantikusan túlzott, szentimentálisan átértett etikai szükséglet kielégítésére szolgált ugyan, de azért a lehető legkomolyabban kutatta az igazságot. Sokszor nagyon is kalandos és merész spekulációra ragadtatta magát, de ne feledjük, hogy merész szárnyalás nélkül az igazságot soha sem fogjuk még meg sem közelíthetni. A romantikus elnevezés ha gúny volna, igazán rossz helyt alkalmaznók, mert ez iskola kapujában Fichtével találkozunk, ki mindenképpen tiszteletet parancsol. Mély erkölcsi szükségérzetből fakadt Fichte filozófiája, ez árad elénk minden művéből. Spinoza etikája s Kant rigorózus erkölcstana keltette fel Fichtében a filozófia szellemét s e két nagy héroszához haláláig hű maradt, ámbár maga is hitte, hogy eltávolodott tőlük. A *Wissenschaftslehre*nek merész én-pozíciója, káprázatos dialektikai metódusa, egyenletei, pozíciója, kontrapozíciója s az ellentétek egyesítése, a szintézis, mely ismét újabb ellentét csiráját rejti magában: mindezek a külső tényezők alig sejtetik, hogy mi lappang mögöttük, hogy micsoda erő töri át ezeket a lebilincselő formákat s mi az, a mi üdén, tudatosan és követelőleg toppan elénk. Fichte filozófiája állítólag szigorú logikai dedukciónak szüleménye, valójában azonban mesterségesen konstruált metafizika a la Spinoza tana, csakhogy megfordított pólussal. Fichte egész elméleti bölcselete tulajdonképpen elő akarja készíteni a praktikus filozófia talaját, a melynek kiinduló és végpontja az *én*, a mely az egész mindenséget zavartalan tulajdonának tekinti. És a *nemén*, a külvilág, a mit Fichte le nem tagadhatott, csak arra szolgál, hogy az *ént* akadályozza hivatásában, hogy lehetővé tegye az erkölcsnek küzködését, hogy az örök harcz az érzékiség és az erkölcsiség között örök diadalára váljék az erkölcsiségnek. Ime Kant rigorizmusának hatása legnagyobb tanítványára, a ki egyszersmind legszilárdabb karakter is. Fichte jelleme változhatatlan, nem alkalmazkodik sem az emberekhez, sem az intézményekhez, de gondolkozása változó. Filozófiája kezdetben megfordított spinozizmus, később azonban gondolkozásában nagy eltérés észlelhető. Az *én* van ugyan továbbra is a centrumban, de ez teljes mértékben azonos az általános léttel, így Fichte tana végső elemzésben és lényegében aligha különbözik a Spinoza szubstancia tanától. Itt is, ott is az általános lét alkotja a filozófiának alfáját és omegáját. Itt is, ott is univerzális eticizmus lép előtérbe, mint talán minden nagy gondolkozónál.

Panteizmus és miszticizmus jellemzik Fichte filozófiai fejlődésének

utolsó álláspontját, egész rendszere az etikának inkarnációja, mint Spinoza, Giordano Bruno, a régi stoikusok tanítása vagy a brahmanizmus és buddhaizmus etikai vallásfilozófiája.

Fichte a mít megkezdett, gondolatainak szisztémátizálói: Schelling és Hegel gondolkodásában öntudatosan nyerte fejlődését.

Schelling művészlélek volt s gondolkozását áthatotta s megihlette a panteizmus, nála az erkölcsi szükségérzet művészi formában nyilatkozik. A megismerés és cselekvés szintézise a teremtésben, a művészi alkotásban, Schelling szerint, a legmagasabb tehetség s ezzel árulja el művész lelkét. De azért panteizmusa jól megérett: az anyag és szellem, a véges és végtelen, az alany és tárgy identitása olyan gondolat, mely minden időben megismétlődik, mihelyt nemcsak a szemünkkel látunk s az eszünkkel gondolkozunk, hanem ha lelkünkkel akarjuk megérteni a mindenséget. Schelling természetfilozófiája rendkívül kezdetleges és tudománytalan, de abban mély kedélyű ember keresi a dolgok lelkét, mert a világot egy nagy, élő lénynek tartja s mert keresi, fel is ismeri az életet s az intellektust mindenben.

Schelling identitás tanán épül fel Hegel panlogizmusa. Logikai szkémák, nehézkes logikai menet, a világproceszus logikai értelmezése: mindez első pillanatra visszataszító fogalomhüvelyezés benyomását teszi ránk. A schellingi koncepcziók helyébe nehézkes, sokszor alig érthető formulák lépnek. De a dialektikának erőszakolt bilincseiben a világszellem lehelete érezhető. Az Eszme van mindenben. Az egész mindenség nem egyéb, mint Istennek (az Eszmének) önkifejlődése. A mély erkölcsi érzésből fakadó panteizmus egyesül a modern gondolkozás jelszavával: a fejlődéssel; a panteisztikus gondolat egyesült a természettudományok gondolatával — bárha mindez logikai formákban, logikai kényszerformákban történt is.

A Hegel rendszere az utolsó nagy filozófiai szisztéma. Csodálatos, hogy ez is etikai színezetű panteizmus. Azóta zárt rendszerekkel alig találkozunk, de etikai színezetű panteisztikus felfogással azokban az újabb rendszerekben is találkozunk, a melyek a világ rejtélyeit nagy erkölcsi komolysággal törekszenek megfejteni, mint a milyen Schopenhauer Hartmann, Wundt, részben Spencer rendszere is. Ha az egész mindenség etizáltatik, eljutottunk ehhez a felfogáshoz.

Vajjon kettő-e a fizikai és az etikai világregnd s minő az s miképp egyeztethető össze a mechanikai világregnd a teleológiáival? Az emberi gondolkozás nem tud lemondani arról, hogy a fizikai világregnd mellett ne keresse az erkölcsi világregndnek törvényeit is. Az etikába, a Jóba vetett örök, eleven hit tart fenn minden emberi törekvést, a gondolkozást magát is, a filozófiát is. Vajjon van-e ennek értelme és célja, vagy

hiábavaló és czéltalan-e ez is, mint sok minden, a mihez ragaszkodni szoktunk. Erre a kérdésre nem tudunk megfelelni.

Különös vándorlást tettünk meg az emberi gondolkozás történetében. Évszázadok, sőt évezredek is feltartóztathatatlanul röppentek tova; nagy nevek, a melyekre büszke az emberi nem, csak igen-igen rövid időre köthették le figyelmünket s igazolva láttuk, a mit amúgy is tudunk. Azt, hogy az emberi létnek s mindannak, a mi csak ezzel a léttel vonatkozásba hozható, első sorban és mindenekelőtt erkölcsi jelentősége van. Erkölcsi jelentősége van magának az emberi gondolkozásnak is s a gondolat maga akarva, nem akarva, okvetlenül erkölcsi czélt szolgál. Az emberiség gondolkozásában főszerepet játszik az erkölcsi vágyódás, valaminthogy az ember egész életében, minden cselekvésében is az erkölcsnek uralmát véljük feltalálhatni.

Él bennünk az Isten s ezért keressük az Istent. A világhistóriában csakúgy, mint az emberi gondolkozás történetében bizonyos, csak önmagunkból meríthető, feltevésekből indulunk ki s aztán hosszas kutatás után igazolva látjuk feltevésünket a világhistóriában és a gondolkozás történetében. Ez a szubjektivizmus diadala az egyébként objektivusnak tartott históriában. Ki milyen, olyannak is fogja látni mind a tények, mind pedig a gondolat történetét. Hogy mi etikai jelentést keresünk és mert keresünk, találunk is az emberek cselekvésében és gondolkozásában, ezt szükségszerűnek tartjuk, de ez a szükségszerűség önmagunkból eredő és nem a cselekvés és a gondolkozás történetéből folyik. Ez azonban természetesen nem azt jelenti, mintha az emberi gondolkozásban és a cselekvésben valósággal nem volna etikai vonás; ha ez így volna, akkor csalódnánk. Ha nem volna bennünk meg az etika keresésének szükségessége, soha nem is láthatnók meg az etikát. Mert bennünk van, (az által, hogy bennünk érzések keletkeznek) látjuk a napot, és nem azért, mert van nap. Természetesen lennie kell napnak is, de ha a nap léteznék is és nekünk nem volna szemünk, soha sem láthatnók meg a napot.

Erős hitünk éltet bennünket. Lehetetlen azt hinnünk, hogy a világ léte, az emberiség élete, cselekvése, gondolkozása czéltalan és hiábavaló, vagy pedig erkölcsellenes célokat szolgál. Lehetetlen azt hinnünk, hogy nem az igazságosság, hanem az igazságtalanság uralkodik a világon. Nem tudjuk elhinni, hogy minden, a mi van, működik, cselekszik, gondolkodik, ne a szép, jó és igaz (az értékes) irányában haladna. És mert mindezt nem tudjuk elhinni akkor sem, ha számtalan tapasztalat is volna mellette felhozható, csak természetes, hogy az életben csakúgy mint mint a gondolkozásban is az erős hit a fődolog és nem az, a mit látunk s a mit esetleg másképp is, sokféleképpen is lehet magyarázni.

Dr. Bárány Gerő.

A székely tánczokról.

(1908 április 29-én tartott bemutató előadás.)

Eredendő baja a magyar zeneirodalomnak, hogy sem a multban nem voltak, sem a jelenben nincsenek igazi adat-gyűjtő munkásai. Itt mindenki a nagy, összefoglaló kérdésekre veti magát, s minél kevesebb adat áll rendelkezésére, a biblia nyelvén szólván: annál szaporábban veti a téglát szalma nélkül; mivel így szabadjára eresztheti képzeletét s bátran szöheti a mesék és legendák himes szövetét.

Ezt a beteges tünetet semmi jobban nem mutatja, mint a magyar népi tánczokról szóló irodalom. A magyar népi táncz-zenéről már régi idő óta olvashatunk leíró vagy magyarázó cikkeket, újabban heves vitatkozások is estek felőle, a nélkül, hogy egyetlen természetből vett és a maga természetességében visszaadott adatközlésünk volna. Sőt, ha megakarunk elégedni az olyan a milyen pontossággal, másod-harmad kézből vett adalékokkal, ilyeneket is alig mutathatunk föl 5—6 darabnál többet, s azokat is folyóiratokból, vármegyei monografiák mellékleteiről kell összeszednünk.

A népi tánczenére vonatkozó adatok hiányát, az általános nemtörődömség mellett, keresnünk kell abban a nehézségben is, melylyel ezeknek hangjegyre tétele jár.

Az énekelt népköltési termékeket, az énekhang egyszerűbb technikájánál fogva, közvetlenül és azonnal le lehet jegyezni a természet után. Ha a gyűjtő valamit első hallásra nem tudott kellőleg kivenni, megkapja és lejegyezheti a 2-ik szakasz éneklésénél s kijavíthatja az újraénekeltesénél. Ezt tenni a hangszeres adalékok gyűjtésénél nem igen lehet. Az előadó egyéni sajátságai s a kezelt hangszer természete olyan nehézségek elé állítják a gyűjtőt, melyeket az énekelt adalékoknál alkalmazott közvetlen módszerrel legyőzni nem lehet. A gyors menet és sűrű czifrázat miatt teljes lehetetlenség egyszeri hallásra leírni a népi tánczenét; ha pedig ismételtetni próbáljuk, esetleg egészen egyebet kapunk, mint a mit vártunk. A nép muzsikásának előadása ugyanis a lehető legösztönszerűbb. Ez az ösztönszerűség általános jellemvonása a népköltészetnek, de sokkal inkább észlelhető a népzenenél s éppen a tánczoknál. A falusi cigány másképp húzza, ha jó kedve van, másképp, ha ráijesztenek, másképp, ha jó tánczosok lába alá muzsikál, s ismét másképp, ha csak napszámba veszi a dolgot. A kedélyállapot e nemű hatásainak ugyan minden ember ki van téve, de a népi muzsikus oly mértékben, hogy e szerint változtatja a czifrázások mennyiségét és minőségét, észrevehetőleg lassítja vagy gyorsítja az időmértéket. De a mi legnevezetesebb: a táncz 8 és 16 ütemből álló szakaszait (periodus) minden rend, vagy felismerhető törvény nélkül, annyira ösztönszerűleg keveri, hogy tán a legjobb akarat mellett sem tudna *egy* tánczdarabot kétszer *egyformán* eljátszani.

Mint a kalejdoszkop figurái, vagy tavaszi árvízkor a zajló jégtáblák, úgy változtatják ezek a helyüket; sőt egy-egy szakasz egyszerűen el is sikkad az ismétlések során, a mely után igen sokszor hiába kérdezősködik a gyűjtő: annyira öntudatlanul történt, hogy maga az előadó sem tud róla számot adni.

Főképpen ez utóbb említett sajátosság miatt kell a gyűjtőnek segítségül venni a fonográfot. Nehézség így is jócskán marad, de ha a fonográfot nem pusztán magára használjuk, mint eddig különösen a zenéhez nem értők tették, hanem a közvetlen módszer eszközéül tekintjük, annyira megközelíthetjük a tánczenét, a mennyire egyáltalában jegyekkel vissza lehet adni a zenei hangokat. Mert a közvetlen megfigyelés ellenőrzi azokat a hibákat (pld. hamis fogás, ütem-csonkítás), melyek a fonográfnak az előadóra gyakorolt izgató, szokatlan hatásából veszik eredetüket; pótolja a fonográf hiányait azzal, hogy mindjárt felvétel előtt meghatározza a hangmagasságot és időmértéket, s megjegyzi az elmosódott hangokat. Így is az előadók *egyéni* sajátosságai a fonográf-hengeren maradnak ugyan, de minden általános, *tipikus* vonás papírra kerülhet, s ezzel a tudomány céljainak eleget tettünk.

Megvallom, hogy a fonográfval való gyűjtésnek eleitől fogva ellensége voltam. Énekelt adalékok gyűjtésénél most is megbízhatóbbnak tartom a közvetlenül élet után dolgozó módszert; a jelzett nehézségek azonban arra kényszerítettek, hogy a tánczene gyűjtésénél használjam. Nem a fonográf javult meg, bár kétségtelenül az is tökéletesedett, hanem olyan nehézség állott elé, a melyet más módon legyőzni nem lehetett.

Már régóta vannak gyűjteményekben tánczdallamok, de fütty és énekhang után írva s így ezek csupán vázlatai lehetnek a természetben előfordulónak. Ilyen vázlatoknak kell tekintenünk minden eddigi közlést; a Kájoni-féle XVII. századból való tánczok sem igen lehetnek egyebek. Olyanok ezek, mintha a növényt megfosztjuk leveleitől és virágjától. A magyar népi tánczenében ugyanis nem járulékos, hanem lényeges jegyek a cifrázatok és azok a ritmikái, hangsúlyozási különlegességek, melyeket az ének és fütty nem ad vissza. Ezeket a sajátosságos rángatásokat, staccatókat és portamentókat a fonográfrol sem lehet ugyan a fénykép hűségével leírni; de így mégis olyan képet nyerünk, a mely sokkal közelebb áll a valósághoz s tudományos célra sokkal inkább használható, mint a másod, harmad kézből, vagyis nem hangszer előadása után gyűjtött adalék.

* * *

A székely tánczokról, bár sokszor esett szó róluk, semmi olyan alapvető munka nincs, a melyet kiindulási ponttul használhatnánk. Ilyen formán nem volt más mód, mint legelejen kezdeni a vizsgáldást. Erre nézve egyetlen falut szemeltünk ki, Marosszék délkeleti szögletében, a Kiskükküllő felső folyásánál fekvő Kibédet, s annak összes tipikus tánczát igyekeztünk összegyűjteni. Célunk tehát ez alkalommal az volt, hogy egyetlen kis területnek lehetőleg egész tánczkészletével megismerkedjünk, — későbbi feladatul hagyva az összehasonlításul szolgáló távolabbi helyek fölvételét.

A kibédi nép tánczai elnevezésére a következő neveket használja: *Udvarhelyszéki, Legényes, Verbung, Csüirdöngölő, Lassú, Lassú jártatós, Jártatós, Lassú csárdás, Csárdás, Sebes csárdás, Serény csárdás, Czigánycsárdás, Forगतós, Lassú forगतós, Sebes forगतós, Nyárádmelyéki, Kör-*

magyar, Sormagyar, Koronás, Vármegyés, Korcsos, Csángó-nóta,¹ Keserves, Zöld keserves, Czeppeli, Valczer.

Ez a rengeteg név eleinte megszedített, de a táncz figuráinak s a zenének szorgalmas megfigyelése rávezetett; hogy e sok név alatt alig 6—7 fogalom rejlik. A nép ugyanis ugyanannak a táncznak több nevet ad s azon felül különböző jelzőkkel is ellátja, a melyek név gyanánt szerepelnek, mivel alattomban oda gondolja az igazi nevet is. Ez a sok név tehát nem ugyanannyi tánczfajta jelent, csupán egy-egy tánczfajtának a nagy népszerűségét mutatja; e mellett ugyanazon táncznak egymás mellé került régi és újabb neve meg más vidéken divatos elnevezése is.

Ha nem a neveket, de magukat a dolgokat nézzük, csupán négy tipikus népi tánczformát s három felülről lekerült, úgynevezet úri tánczot különböztethetünk meg.

Leghamarább végezhetünk az úri tánczokkal. Ezek a *Körmagyar*, *Sormagyar*, *Czeppeli* és *Valczer* nevek alatt lappanganak. A két első név egyet jelent; töredéke ez annak a 40-es években mesterségesen csinált magyar táncznak, mely azóta sokszor összemerte erejét a francia négyessel; a melyet csak a legutóbbi években is próbáltak feléleszteni, de, úgy látszik, kevés sikerrel. A nép közé ez a táncz még az első időben, népszerűsége kezdetén került le. Zenéjéből is, a táncz mozdulataiból is, valószínűleg eleitől fogva csupán egyes részletek jutottak le a nép közé, de általános népszerűsége ezek a részletek sem tudtak jutni; ma is csak egyesek kuriozum képpen, társaik mnlattatására járnak. Mindenesetre érdekes tünény e táncz fenmaradása a nép között, de az igazi népi tánczoknak sem zenéjén, sem mozdulatain nem lehet észlelni a legcsekélyebb hatását sem. A nép úgy bánt ezzel is, mint valamely idegenséggel, a maga tánczától külön, elválasztva tartotta és kezelte.

A felülről, vagy idegenből került tánczok közt legnagyobb szerepe a *czeppelinek* van. Marosszéken ez a gyorspolkaszzerű táncz sohasem volt olyan népszerű, mint Udvarhelyszéken és Háromszéken. Kibéden ma már tán nem is tudják; legalább a mai divatos tánczok között nem találtam. De gyermekkori emlékeim szerint a 70-es, 80-as években ott is mindennapos volt; a nevét és emlékét pedig most is őrzik.

A valczer egészen újabkori idegenség. A kibédiek, városban szolgáló legények és leányok révén, most kezdik megismerni, s eddigelé még nem annyira járnak, mint inkább verekednek benne. Ugyanis a legnagyobb rész nem tudja tánczolni, s ha valamelyik hányi-veti természetű ráerölteti a cigányt, mindjárt kész a háboruság.

Ezek a felülről lekerült úri, vagy idegen tánczok szintén odatartoznak a magyar népi táncz elméletéhez és történetéhez. Mutatják az idegen hatás befolyását s a magyar vérmérséklet és lelkiület ellentálló erejét. A kibédi nép tánca ugyanis ezekkel hosszabb-rövidebb ideig együtt élt, ezek hatásának ki volt téve, a nélkül, hogy ezekből a most elsorolt tánczokból egyetlen nevezetesebb sajátást is magára szedett volna. A kibédi legény és leány lábai alatt furcsán elváltozik a valczerlépés; a vályogvető vonója a sima valczer-melodiákra cziprázat-fodrokat vet; de egyik sem ment át állandóan a vérebe s ezektől a sima lépésektől és sima melodiáktól függetlenül megőrizte a maga igazi népi tánczait. Ezeket a maga tánczait

¹ A nép a „nóta” szót elvétele tánczdallam értelmében is használja.

állandóan és mindig járja, a többieket pedig, ez idő szerint még a valczert is, csak ritkaságból, mutatványképpen. Az a sok elnevezés is a maga tulajdon tánczait illeti. Azt beczezi, annak ad annyi nevet és jelzőt.

Ha az eredeti székely táncz menetét figyelemmel kísérik, három főszakaszt veszünk észre benne.

Kezdődik egy lassú menetű tánczczal. Ezt a következő nevekkel illetik: *Lassú*, *Lassú jártatós*, *Jártatós*, *Lassú forgató*, *Keserves*, *Zöld keserves* és *Lassú csárdás*. E nevek közül a táncz lényegét leghűbben a „Jártatós“ adja vissza s nem lehetetlen, hogy ez is az eredeti, legrégebbi elnevezés. Jellemző a „*Lassú forgató*“ név is, a mennyiben összefüggést mutat a 2-ik szakasz „Sebes forgató“-ával. A „*Lassú*, *Keserves*, *Zöld keserves*“ egyszerűen jelzők; a két elsőt komolyan, az utolsót tréfásan, tulozva használják; de mindenik önálló névül is szerepel. A mi pedig a *Lassú csárdás* elnevezést illeti, ezt egészen újabb keletűnek kell tartanunk, a mely nem is talál erre a tánczra s legfennebb csak félreértéseket szülhet.

A kibédi nép ugyanis, s mondhatjuk, vele együtt Marosszék és a többi székelység jórésze, azt a tánczot, melyet az úri nép Lassú csárdás név alatt tánczol, nem ismeri. Az a lassú táncz, melylyel a kibédiek rendes táncza kezdődik, sem zenéjében, sem mozdulataiban nem azonos a Lassú csárdással. Benne a párok nem oldalt mozognak, mint az úri tánczban, hanem hátrafelé megy a lány s utána a legény; az egész haladás pedig körben történik, jobbról balra. A legény apró lépésekben mintegy jártatja a tánczosát (innen a *Jártatós* elnevezés) s csak néha tesz egy-egy kisebb fordulatot, a mikor a leányt kézen fogva meg is pörgeti, vagyis a saját tengelye körül megforgatja. Erre vonatkozik a „forgató“ elnevezés.

A zenéje ennek a táncznak lassú időmértékű, 2/4 vagy 4/4 ütemben mozgó dallam, aránylag kevés cifrázattal. Hangulata fájdalmas, szomorú; erre céloz a keserves és zöld keserves elnevezés.

Ezt a tánczdallamot, ép úgy, mint a táncz mozdulatait, semmi közlelbi összefüggésbe nem lehet hozni az ismert típusu lassú csárdás dallamokkal. Hogy mégis ezzel a névvel is nevezik újabban, az az oka, hogy ezt a tánczot lassú csárdás dallamra is lehet járni s a fiatalabb cigányok erre a tánczra csakugyan egy-egy ismert lassú csárdás dallamot kezdtek felkapni. A 33 éves Muszka Károly pl. Kéry Gyula dallamát (Udvaromon van egy magas eperfa) húzta bele a fonográfba Jártatós táncz képpen. Igen, mert ő — a mint egyik falusi ember találóan megjegyezte — már nem *muzsikás*, hanem *zenész*; s csakugyan így is kiáltotta bele a nevét a fonográf XIX. sz. hengerére. Muszka Károly már ugynevezett modern falusi cigány, a kit 2—3 falu messzeségre elvisznek, sőt néha napján Parajdra is felkerül, a hol már *uraknak* muzsikál s nem tánczot, hanem *bált*. Az 50 éves László llyésnek már csak a fiával történhetik ilyesmi. Ő maga már kivénült, hogy új dolgokon kapkodjon; ezért megmaradt a régi mellett, s azokat a lassú csárdásokhoz egyáltalában nem hasonlító dallamokat húzza, melyeket Muszka Károly is tud, de nagyobb zajjal, mint eredetiséggel.

Ime így indul zavarodásnak a régi Jártatós táncz. Méltán lehet félni, hogy a bőven tényező s népszerű lassú csárdás dallamok ma-holnap teljesen félre fogják szorítani azt a lassú tánczdallamot, melyre oly kiténően talál a *keserves* és *zöld keserves* jelző, s a melynek 8—16 ütemű *fordításai* (a periodusok népies neve) a legeredetibb dallam-meneteket, záradékai a legkülönösebb harmoniai sajátságokat mutatják.

Ha ezt a lassú tánczot a cigány „*béhagyta*“, meg volt az első „*szakasztás*“. Egy pár perczig pihenő van, míg a tánczosok állóhelyükben beszélgetnek, a cigány pedig gyantáz vagy hangol. Ez meg lévén, következik a táncz második szakasza.

Ez a 2-ik táncz középsebességű. Egyetlen figurája, hogy jobbról-balra, balról jobbra váltakozva forognak; a két irányú forgás között pedig a leányt a legény a már jelzett módon megpörgeti. Ez a pörgetés e táncznak legszebb mozdulata. Néha a legény nem elégszik meg egyetlen pördítéssel, hanem jobbról balra, balról jobbra forgatja a leányt, sőt néha csak int a szemével, ő maga bokázik; a leány pedig szédítő sebességgel forog, mint a „pereszlen“. Ebből ismerik meg, hogy ki tud tánczolni és ki nem. S valóban ez egyike a legnehezebb, de legszeretettebb tánczoknak. Míg a lassú táncz alatt egy-egy rátaláló, 2—4 sorból álló szöveget *énekelnek*, úgy mellékesen, itt most már a csipősebb, jó kedvű *tánczszók* járnak, a melyeket, gyorsütemű zene lévén, nem énekelnek, hanem *elverselnek*, elkurjongatnak.

A felsorolt nevek közül erre a tánczra vonatkoznak: *Forgatós, Sebes forgatós, Nyárádmelyéki, Vármegyés, Korcsos* és *Csángó-nóta*. Ezek a nevek is mind ugyanazt a tánczfajtát jelentik. Legeredetibb és legősibb lehet köztük a „*Forgatós*“ elnevezés, mert ez teljesen megfelel a táncz mozdulatainak. A *Sebes forgatós* név az előbb tárgyalt lassú tánczozal áll összefüggésben; a *Nyárádmelyéki, Vármegyés, Csángó-nóta* e táncz földrajzi elterjedését és népszerűségét mutatja; míg a *Korcsos*, az előadó cigány felvilágosítása szerint, e táncz oláhos változatára vonatkozik.

Nagyon érdekes ennek a táncznak a zenéje. Tele van rakva sújtással és czifrázattal; főképpen a czimbalom uralkodik itt, a mely, mint mindig, itt is a fődallamot viszi, de a hegedű és klárinét czifrázott dallamait még újabbakkal fonja körül. Érdekes e táncznak a ritmusa. Tele van összevont (syncopált) ritmikai képlettel; de a mi nagyon különössé teszi: az összevontások (syncopák) soha sem az ütemnek közepére esnek, hanem kivétel nélkül mindig két ütem közé, illetőleg egyik ütem utolsó nyolczada van összehúzva a következő ütem első nyolczadával, a miből érdekes hangsúlyozási különlegesség származik. Erről az összevontásról lehet legbiztosabban felismerni ezt a tánczot s a gazdag, sokszor meglepő ügyességű czifrázatok mellett, legjellemzőbb sajátága ennek a táncznak éppen ebben van.

Ha ennek járásába is belefáradtak, a cigány hamarosan *béhagyja* s ezzel megtörténik a 2-ik *szakasztás*. Utána 3-ik és utolsó szakaszul jön a *Csárdás*, melyet még *Sebes csárdás* és *Serény csárdás* néven is emlegetnek. A mit pedig *Czigány-csárdás*nak kereszteltek, tulajdonképpen egy tréfás mulató nóta, melyre legfennebb csak a *czigány* illik, ellenben a *csárdás* inkább pongyolaságból, vagy alkalmasabb név híján került föléje.

Ezt a tánczot sem egészen úgy járnak, bár itt az összefüggést mégis sokkal inkább dást, s zenéje sem egészen az; bár itt az összefüggést mégis sokkal inkább ki lehet mutatni, mint az első lassú táncz és a lassú csárdás között. Muszka Károly pl. ilyenül ismét ismeretes dallamokat húzott, mint a híres Tolnai lakodalmas egy-két fordítását (periodus) s az eredetileg orosz Szép Minka dallamát. László Illyés dallamai már inkább a régi ugrós tánczra emlékeztetnek. Mindenesetre útát mutat ez a jelenség arra, hogy a régi ugrós tánczot a Tolnai lakodalmas közvetítésével a mai sebes csárdással össze-

köthessük; de egyszersmind arra is figyelmeztet, hogy valamint a Jártatós táncz a lassú csárdással kezd összezavarodni, úgy itt is valami ilyen folyamat mehetett végbe.

A kibédi székelységnek tehát ez időszerint ez a három törzsökös táncza van: *Jártatós*, *Forgatós*, *Csárdás*. Ez ugyan három külön névvel nevezett táncz, de ezek egymással szerves, organikus összefüggésben vannak s mindig ilyen sorrendben következnek egymásután, a mint leírtuk. Az egységet mutatja a „*megszakasztás*“ elnevezés is. Nem külön tánczokat járnak, hanem ugyanazt a tánczot megszakasztják. Mind a három tánczot egy ugyanazon lánynyal illik végig járni s nagy szégyennek tartják, ha akár a legény, akár a leány közben párt változtat.

E három táncznak belső összefüggését kétségtelenül és igen tanulságosan bizonyítja a zene. Ugyanis arra a különös dologra jöttem rá, hogy némely esetben egy ugyanazon dallam szolgál mindhárom táncz alapjául s a három táncz-dallam között csupán ritmikái és tempóbeli különbség van. Olyan forma tűnemény ez, mint a XVI—XVII. század műtánczzenéjében a proportió, mikor tudniillik a négy méretű dallam három méretűleg ismétlődik. Nem lehetetlen, hogy ez az egységés dallam, 3 különböző ritmizálással és tempóval, régen egészen általános volt, a melyet esetleg törvényszerűleg kellett megtartani. Ha ezt a későbbi vizsgálódások igazolni fogják, a magyar népi tánczzenének olyan formai fejlettségét és finomságát mutatjuk ki, melyhez foghatót egyetlen nép zenéjében sem találunk.

Erre nézve biztatást meríthetünk ennek a három táncznak a choreographiájából is, a mely szintén a legszebb és legtökéletesebb egységet mutatja. Az elsőnek fő mozdulata az egyszerű, nyugodt *lépés*; másodikiké a *forgás*; harmadiké az *ugrás*. Benne van ebben a háromban együtt mindaz, a mi a természetes táncz alapjául szolgálhat. Minden lehető tánczfigura ezekből vagy ezek vegyítéséből alakul s így a székelység „*három a táncza*“ magában foglalja az összes tipikus alapformákat.

Hogy mennyire igazunk van ebben, bizonyosság lehet rá a székelységnek egy negyedik tánczfajtája, a mely bár az eddig ismertett tánczoknál sokkal híresebb és emlegetettebb, új eredeti mozdulatot semmit sem tud felmutatni, hanem a 3 említettet váriálja, tulozza s egymással vegyíti. Ez a táncz a híres *Csüördögölő*, melyet Kibéden és általában Marosszék felső részén *Udvarhelyszékinek*, *Legényesnek*, *Werbungnak* neveznek. Láttam ezt a tánczot Szolnok-Doboka-vármegyében, a Mikolai búcsun is járni, a hol az oláhok *Magyar táncz* néven nevezték. Alsófehér vármegye monografiájából látom, hogy az ottani magyarság is ismeri.

Általában a székelységnek ezt a tánczát ismeri a nagy közönség is leginkább, — de csak hírből. S tán éppen a sok híresztelés és felületes ismertetés okozza, hogy most egész sereg balvéleménnyel kell szembe szállnunk, hogy e táncz valódi formáját megállapíthassuk.

Minden jel arra mutat, hogy ennek a táncznak főfészke Udvarhelyszék. Erre mutat, hogy Kibéden is odavalónak nevezik. De ismerik és tánczolják ezt a tánczot majd mindenütt a székelység között, sőt a mint észreveszem, Erdély legtávolabbi részein is felbukkan.

Hogy a köztudatban Udvarhelyszék egyetlen lelőhelyül szerepel, leginkább néhai Szabados Károly zeneszerzőnek köszönhetjük, a ki a 80-as években „*Viora*“ című balletjébe ezt a tánczot felvette s hogy annál iga-

zabb legyen a táncz, két udvarhelyszéki székelylél, a boldogfalvi és bögözi bíróval járatta el a budapesti opera színpadán. A két felciczomázott székely atyafi képmása annak idején a Vasárnapi Ujságban megjelent s a Csüirdöngölő név mindenütt ismert lett; de ez a kirándulás, ha dicsőséget hozott is Udvarhelyszéknek, semmi hasznára sem volt magának a táncznak. A két atyafi ugyanis, mikor a nagy zenekar megszólalt és húzni kezdte a Csüirdöngölő zenéjét, meg se tudott mozdulni a helyéből. Nem megijedésből, hanem azért, mivel a zenére rá sem ismert, nem hogy tánczolni tudott volna rá. Otthon Bögözi Ádámbá egészen másképp húzta, mint az a 60 tagú zenekar. Hosszas biztatásra aztán, hogy szégyenben ne maradjanak, vittek véghez olyan ugrálást és szökdősést a közönség előtt, a miből haza jöve lassanként egész iskola fejlődött, a mely ezt a túlzást és torzítást még jobban kifejlesztette.

Ezt a tánczot különben vidékenként más és más árnyalattal járják s a szerint kap leginkább tempóbeli különbségeket a zene is. A *Korondis* elnevezés éppen arra a módra akar figyelmeztetni, a hogy Korondon járják. Siklódon is már lassabb tempóval járják, mint Kibéden. Én láttam a Budapestről visszakerült bögözi és boldogfalvi bírók tánczát is, de azokétól, ha figurákban nem is, ízlésben és ész-tétikai mérsékletben igen különbözik a kibédi táncz, a melyet egyik főtánczos magyarázata szerint úgy kell járni, hogy a tele pohár víz a tánczos feje tetejéről le ne essék s a víz se locsosanjon ki.

A mi e táncz choreographiáját illeti, szavakkal nehéz róla világos és teljes képet adni. Először is tudnunk kell, hogy igen gyors menetű *szóló* tánczczal van dolgunk, melyben zene és tánczmozdulat a legtökéletesebben egybe vág, a nélkül, hogy akár a zenének, akár a táncznak a figurái valamely előre meghatározható rendben következnenek. Mégis úgy látszik, a zene vezeti a tánczot, mert a cigány hosszan kitarít egy-egy hangot (de ütemben), mire az összes tánczoló egy pillantásig megáll, kezét kiterjeszti s újra még örületesebben robog tovább.

A csüirdöngölőt minden ember úgy járja, a hogy tudja; vagyis ide talál az a közmondás, hogy minden ember olyat álmodik, amilyen esze van. A kinek nincs hozzávaló tüdeje, kedve, vagy lába, félre áll nézni, vagy párt választ magának s jobbra balra tipegi a lassú jártatóst, míg az összes szóló tánczosok kidőlnek s mindenki rátér a már ismertetett Lassú páros tánczra. Ez a körülmény vezette félre a felületes szemlélőket, a kik a csüirdöngölőt nem *szóló*, hanem *páros* táncznak írták le. Hogy mennyire igaztalanul, már maga a *Legényes* név is elárulja; de azt hiszem, a *Werbung* név is csak mint szóló tánczra ragadhatott rá.

Épp ilyen tévedés az is, a mit legelőbb tán Jókai bocsátott világgá *Egy az Isten* című regényében, hogy a csüirdöngölőnek ilyen szövegei volnának:

Az én csidmám dísznő bőr,
Apám hozta Sükőből;
A sükei mesternek
Bocskora van szegénynek.
Kicsi nekem ez a csűr,
Kirepülök mint a fürjmadár stb.

A ki ezekre a sorokra rá néz, ha csak kissé jártas is a népköltészetben, azonnal felismeri, hogy ezek nem dallam-szövegek, hanem pusztá

táncszók, melyeket nemcsak a csürdöngölő alkalmával, de máskor is el-el verselnek a tánczosok, de sohasem énekelnek. Ha tehát Deák Gerő egyik Emke daloskönyvéhez a Csürdöngölőt efféle szövegekkel ellátva nyomatta ki, csak kuriosumnak vehetjük s belőle semmi komoly következtetést nem vonhatunk.

A csürdöngölő annyira gyorsmenetű táncz, hogy már csak ezért is fizikai lehetetlenség a tánczosnak, vagy bárkinek is, akárminő szöveget ráénekelni. Viszont a táncz mozdulatai azt is kizárják, hogy ezt a tánczot párosával lehetne járni. Ha tehát valamelyik tánczos párt választ, jele, hogy nem csürdöngölőt tánczol, hanem megunva a szóló tánczot, míg a többiek rakják, ő sem akar tétlenül maradni, hanem fordul egyet-kettőt.

Hogy ez csakugyan így van, azonnal kitűnik, mihelyt egyik-másik figuráját leírni próbáljuk.

Nagy szerepe van ebben a tánczban a csizmasaroknak és a csizmaszárának. Bocskorban ezt a tánczot képtelenség járni, mert a zene ritmusát mindig csattogtatva ki kell verni a csizmasarkokkal. Különös dolog, hogy erre a célra nem sarkantyút használnak, legalább nem igen emlékszem, hogy ilyet láttam volna, hanem a kovácscsal felhajtják a patkó szélét. A két patkó szél aztán éles, csattogó hangot ad.

Ugyanilyen ritmikus szerepe van a csizmaszárnak is, amelyet jó széles, ráteremt markokkal meg-meg csapdosnak a zene ütemei szerint. Ez a csapdosás leginkább két módon történik: felugrik az illető a levegőbe s hátrakapott kézzel ráüt a csizmára, vagy nyugodtan megáll, s lehajolva tenyere összeverésével és a csizmaszár segítségével cifrábnál cifrább ritmikai képleteket ver ki. Olyan formán hangzik ez, mint az a társasjáték, mikor két gyermek egymással szembe állva a két tenyerét összeütögeti.

Harmadik állandó figurája a lábfejnek hihetetlenül gyors jobbra-balra forgatása. Egyszerre csak egyik lábfejet forgatják, a másik lábön pihennek, majd a levegőbe ugorva egyszer-kétszer összeütik fenn a levegőben a bokájukat s leesve a másik lábfejükkel kezdik forgatni. Az udvarhelyszékiek e közben lábukat ballerina módjára magasra ki is rugják; de nem tudom, vajjon nem Budapesten az operában tanulták-e, mert ilyen erősen tulozva és ízléstelenül másutt sehol sem láttam.

Ez a három mozdulat, t. i. sarok összeverés, csizmaszárcsapkodás és levegőbe felugrással összekötött lábfej-forgatás, mondhatnók, alapszöveve ennek a táncznak, mely szinte állandóan munkába van véve, s mely közé aztán az egyéni mozdulatoknak egész sereg ellenőrizhetetlen skálája csoportozik. Egyik az újjával ütemre pattogtat, másik felemelt lába alatt ugrásközben összeveri a tenyerét, harmadik szétvetett lábakkal földreveti magát, s mint valami czirkuszi mutatványos, hihetetlen ügyességgel a táncz ütemei szerint lassanként talpra áll, lábainak és kezének érdekes rázogatásával. Még helyre sem jöttünk jóformán ebből a bámulatból, mikor észre vesszük, hogy valamelyik jókedvű éppen a fejetetejére állott s lábát a levegőben úgy mozgatja a táncz ütemeire, mintha nem is az övé volna.¹

És mind ez egyszerre és összevissza történik. Rendet és systemát ebben hiába keresünk. A figurák száma, minősége és egymásutánja a jókedv szülte szeszélytől s a cigány vonójától függ. Érdekes megfigyelni,

¹ Ez a figura, mint az előbbi is, természetesen csak ritkán kerül elő s akkor is valamelyik félig kapatos, inkább hecczéből csinálja.

miként tüzelik lassanként fel egymást a vetélkedő tánczosok. Csoportba állított-három a cigány előtt s egymással szembefordulva, egymással vetélkedve, magát a cigányt is magukkal ragadják, ki velük együtt cifrázza a tánczdallamot s észrevétlenül a végletekig meggyorsítja a táncz tempóját.

Az erőnek és ügyességnek ez a táncza; a zene pedig, bármely szokatlanul hangozzék is, kész virtuozitás. A mi ezt a tánczot a czirkuszi mutatványoktól és a ballet-tánczosok előadásától megkülönbözteti, a természetes jókedvnek, leleménynek, könnyűségnek, mesterkéletlen ügyességnek olyan áradata, mely nemcsak a cigányt, de még a nézőt is magával ragadja. Lehetetlenség, hogy a nézőt ez a táncz fel ne izgassa; ennek forrása azonban nem a félelem, mint a czirkuszi mutatványoknál, nem is az érzékiség, mint a balletnél, hanem az a jó kedv, mely tán legjellemzőbben ebben a tánczszóban nyilatkozik meg:

Összetöröm magamat,
S kivetem az ablakon.

Vagy: Kitéröm a nyakamot
S még se hagyom magamot.

Kár, hogy a nép anyagi helyzetének romlásával, az egyszerű primitív igények eltűnésével megcsappant az a fékevesztett jókedv, mely ehez a tánczhoz szükséges, s így ez a táncz is ma már csak ünnepszamba megy. Rendesen és állandóan nem járják ma már a csürdöngölőt, s nem lehetetlen, hogy 20—30 év múlva alig is lesz a ki jární tudja. 20 évvel ezelőtt pld. még minden táncz ezzel kezdődött; ma is néha ráerőltetik magukat, de még a cigány is fitymálva emlegeti, hogy a mai legények nem tudják. Így maradt ki lassanként ez a táncz a kibédi székelység törzsökös, mindennapi táncz-sorozatából.

Choreographiájának egészen részletes leírását igen kívánatosnak tartom, mert ha a sokat keresett és keservesen vitatott hajdú-táncznak van élő maradványa, én eddigi tudásommal csupán ebben találok fel. A mi régi feljegyzés és leírás maradt a hajdútánczról, leszámítva az eltelt századok módosító erejét, mind talál a csürdöngölőre. Mert, a mint láttuk, meg lehet magyarázni a mai eljárásból is, ha régi képek és megjegyzések páros tánczképpen mutatják be a hajdútánczot, s nem szóló táncznak. Sőt a régi hajdútáncz és a mai csürdöngölő összehozásában az sem akadály, hogy Bethlen Miklós szerint a dajkája, tehát asszony is szépen tudta jární a hajdútánczot. Mert a csürdöngölővel is úgy van, hogy mint afféle virtuoz tánczot, egy-egy ügyesebb asszony is megtanulja, ha különösebb kedve van rá, s bár nyilvános tánczban sohasem áll elő vele, magánkörben, mintegy külön multságul, akárhányszor szívesen fitogtatja a tudományát. Legutóbbi gyűjtésem alkalmával is egy öregebb rendű asszony produkálta előttem magát, még pedig több jóakarattal, mint tehetséggel.

Mindezek, a miket elmondottam, egyelőre csupán utmutatások akartak lenni a további gyűjtésre s világgért sem akarják eldönteni a hajdútáncz ügyét. Ép úgy időelőttinek tartom annak a kérdésnek bolygatását is, hogy vajjon a székelység ezen felsorolt tánczai minő eredetűek: tiszta magyarok-e, vagy idegenektől való átvételek? Kétségtelenül megérzik e tánczok zenéjén több kevesebb oláhosság; de hogy valójában mi és

mennyi az, csak akkor fog kitűnni igazán, ha hitelesen összegyűjtött táncgyűjteményünk lesz nemcsak a székelység területéről, de az oláhság köréből is. Hiábavaló elmélgések és levegőbe czélzások helyet tehát ez legyen legsürgősebb feladatunk!

* * *

Addig is, míg a fennebb ismertetett népzenei adalékok hangjegyre átírva megjelenhetnének, jónak látjuk időnként közölni a fonográf-hengerekre felvett ének- és zenedarabok katalógusát, hogy az érdeklődők esetleg hasznát vehessék.

1908 február 29-től márczius 5-éig húsz hengerre a következő adalékokat vett fel. (A római szám a hengerre, az arab szám az illető darabra, a név és évszám az előadóra vonatkoznak.)

- I. 1. Beszéd, a tempó meghatározására.
2. Négy 5—9 éves gyermekhang. (Házam előtt mennek el a huszárok.)
3. Hegedű-hang. (Ezt a kerek erdőt járom én.)
4. Tilinkó-hang.
5. Fütty-hang. (Nem megyek én kanászhoz.)
6. Férfi tenorhang. (Udvarom, udvarom, szép kerek udvarom).
7. Zongorára néhány accord.

Jegyzet. A különböző emberi hangok és hangszerek tanulmányozására vettem fel Kolozsvárt, 1908 II. 29. A felvevő tüi ügyetlen kezelés miatt a hengeren több sebet ejtett; továbbá igen gyors egymásutánban történt a felvétel s azért szinte mindeniknek hibás a kezdete.

- II. 1. Oda künn a csengőbe. 2 szakasz. 2 nő, 1 férfi.
2. Elhajtám ludamat. 1 szakasz. 2 nő, 1 férfi.
3. Széles a Rajna víz. 1 szakasz. 2 nő, 1 férfi.
4. Kotros rétjin csokros szekfű. 1 szakasz. 1 nő.
5. Seprik, seprík a nagy utczát. 3 szakasz. Sütő Mihályné, 28 éves.
6. Minapos palló Déjusbán. 1 szakasz. Özv. Sepródi Jánosné, 56 éves.
7. Sárga csitkó, csengő rajta. 2 szakasz. 2 nő, 1 férfi.
8. A nagy réten rózsá nyílik. 1 szakasz. Nagy Sándorné, 20 éves.
9. Hopp! tűz villog, nap rogyog. 1 szakasz. Nagy Sándorné, 20 éves.
10. Járok egyedül. 1 szakasz. Nagy Sándorné, 20 éves.
11. Oda künn a csengőbe. 1 szakasz. 2 nő, 1 férfi.

Jegyzet. Eladó nóták. Kezdetük a hamar kezdés miatt legtöbbször rossz. Kibéd, 1908 III. 2.

- III. 1. Extra-mars. Trombitálta Kása István, 30 éves.
2. Gyalog-mars. Trombitálta Kása István, 30 éves.
3. Sárga csitkó, sejem nyereg. 1 szakasz. Nagy Sándor, 22 éves.
4. Komám asszony legyen úgy. 1 szakasz. László Andrásné, 26 éves.
5. Hej lumáné, lumáné. 1 szakasz. Sepródi Sándor, 31 éves.

Kibéd, 1908 III. 2.

- IV. 1. Hej, de bajos a tengeren habok ellen úszni. 3 szakasz. 3 nő, két férfi.

Jegyzet. Állítólag Sepródi Márton csinálta özvegységében. Kibéd, 1908 III. 2.

- V. 1. Csürdöngölő. Játsozták: László illyés, 48 éves, hegedűs és László József, 16 éves, czimbalmos. Kibéd, 1908 III. 3.
- VI. 1. Jártatós táncz. Ld. V.

VII. 1. Forgatós táncz. Ld. V.

Jegyzet. A tű a hengerre kelleténél mélyebb bevágásokat tett s ezért a VIII. hengerre ugyanazt újra felvettem.

VIII. 1. Forgatós táncz. Ld. V. és VII.

IX. 1. Csárdás. Ld. V.

X. 1. Csúrdöngölő.

2. Jártatós táncz.

3. Forgatós táncz.

4. Csárdás. Ld. V.

Jegyzet. Az V. VI. VII. VIII. IX. hengerekre csak egy-egy tánczot vettem fel, hogy a fordítások és ismétlések kitűnjenek. A X. hengerre végül minden tánczfajtajából vettem fel egy kis részletet, hogy az egymás után következő u. n. megszakasztásokat tanulmányozni lehessen.

XI. 1. Körmagyar.

2. Rákóczi induló. Ezzel viszik a menyasszonyt.

3. Lakodalmi induló az első tál étel feladásakor. Ld. V.

XII. 1. Kecskék nótája. László Illyés, 48 éves, hegedűs.

2. Forgatós tánczrészlet. László József, 16 éves, czimbalmos. Ld. V

XIII. 1. Molnár Anna. 2 szakasz. László Andrásné, 26 éves.

2. Pótura-pénzem, garasom. 2 szakasz. Özv. Seprődi Jánosné, 56 éves

3. Túl a vizen zereg a jég. 2 szakasz. Seprődi Sándor, 31 éves.

4. Fényes tolla, tarka tolla. 1 szakasz. Nagy Sándor, 22 éves.

XIV. 1. Csúrdöngölő, a hogy Siklódon járják; máskép Korondis. Ját-szották: Muszka Károly, 33 éves, hegedűs; Nagy Gergely, 50 éves klánétás; Muszka Elek, 10 éves, czimbalmos. Kibéd, 1908 III. 3.

XV. 1. Lassú csárdás = Jártatós.

2. Vármegyés = Forgatós. Ld. XIV.

XVI. 1. Sebes csárdás.

2. Sebes csárdás részlet czimbalmoson. Ld. XIV.

XVII. 1. Czigány-csárdás. Mulató nóta.

2. Korcsos nóta. Ld. XIV.

XVIII. 1. Ártéjos keserves. Czigány halottnak húzzák virrasztóban.

2. Csárdás-részlet klánétán. Ld. XIV.

XIX. 1. Czigán-nóta. (Kicsi madár hogy tudsz élni.)

2. Csángó-nóta klánétán.

3. Serény csárdás.

4. Fejér fuszujka virág. Hegedűn. Ld. XIV.

XX. 1. Barcsai. 1 szakasz. Ötves Márton, kbl. 45 éves.

2. Fejér László. 1 szakasz. Ötves Venczel, kbl. 15 éves és a bátyja, kbl. 20 éves.

3. Elindula József. 2 szakasz. Bigyók Károly, kb. 60 éves.

4. A szép fényes hajnal csillag. 1 szakasz. 3 czigány legény.

5. Jöjj el uram, jöjj el. 1 szakasz. Bigyók Károly vezetésével a jelenlevők. Kibéd, 1908 III. 5.

Jegyzet. A két első ismert szövegű, de ismeretlen, érdekes dallamú ballada. A 3 utolsó kántáló ének. Mind az ötöt u. n. házi czigányok énekelték, mert — sajnos — ezekre szállott már ma az énekmondó mester-ség is, nemcsak a hangszeres zene.

A mint látni lehet, képviselve vannak ebben a sorozatban a népzenenek úgyszólván összes fajtái: balladák, szerelmi dalok, társas játékoknak, lakadalmi és ünnepi szokásoknak kísérő dallamai és a tisztán hangszeres zenének is főbb típusai: indulók, hallgató nóták és tánczok. Ez utóbbiak azért nagyobb számban, mert a szöveges dalok, mint bevezetőül mondtuk, közvetlenül az élet után is lejegyezhetők.

Az így összegyűlt anyagot, kivált a közvetlenül gyűjtött adatok támogatásával, elégnak ítéljük arra, hogy a népzenei kutatások kiinduló pontjául szolgáljon. Ehhez most már hozzá lehet mérni a székelység többi nevezetesebb pontjait; hozzá a magyar főbb területeket és a velünk élő nemzetiségek népi zenéjét. Ha mindezt elvégeztük, csak akkor gondolhatunk arra, hogy a velünk szomszédos és rokonnépek népi zenéjének segítségével eldöntsük: mi ebből a miénk és mi a másé.

Seprődi János.

Régibb székely népballadák változatai.

I.

Balogh József.

1.

Balogh József, mit gondoltál,
Mikor a sóra indultál?
„Én egyebet nem gondoltam:
Szerencsétlen úton jártam“.

2.

„Szilvafák között fektemben
Három medvével küzködtem:
Megláttam én álmomban ott,
Ma fegyver között meghalok.“

3.

„Letörött a csűröm szarva
Rettenetes halálomra.
Édes anyám jajgatása
Kihallzott már az utcára“.

4.

Balogh Ferencz mért engedéd,
Fiad sóra mért eresztéd?
Balogh Ferencz nyitd kapudot,
Halva hozzák szép fiadot!

5.

A pujáni¹ utca szélén
Buzog a vér a föld színén.
Ha kérdezik, miféle vér,
Mondjátok, hogy ártatlan vér.

6.

Balogh József vérontása
Sok nemzetség könnyhullása,
Harangoknak kondulása
S édes anya jajgatása.

7.

Gyergyó felett meggyúlt az ég,²
De Csík felett kialuvék.³
Mert az ártatlannak vére
Felhatott már az egekre.

8.

Egész világ megengedett,
Az óbester nem engedett.
Neki is van két gyermeke
S juttassa az Isten erre.⁴

(Medesér)

Ugyanaz más változatban.

1.

Balog Józsi mit gondoltál,
Mikor a sóra indultál?
„Én egyebet nem gondoltam:
Szerencsés útra indultam“.

2.

„Szilvafák alatt fektettem,
Három medvével küzködtem.
Letörött a csürem szarva
A véletlen halálomra“.

¹ Krizánál: A Pojána utja szélén. (*Vadrózsák* 108. l.) A mezőre vivő útát jelenti.
² Azaz: északon.
³ Lennebb, délen. E ballada Csíkban kelhetett.
⁴ E befejező strófát Váradí József egyik változatához is átvették. (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*. III. 98.)

3.

„Megjelenté halálomat,
A véletlen halálomat“.¹

4.

Balog Ferenczn' édes anyám!
Jobb lett volna kis koromba
Zártál volna koporsómba,
Szived most nem volna búa.

5.

Kicsi öcsém azt mondotta:
Szóljak bár csak egyet hozza.
Kicsi öcsém, nem szólhatok,
Mert sok fegyver között vagyok.

6.

Minden ember megengedett,
A főispán² nem engedett.
Neki is van még gyermeke:
Juttassa az Isten erre!

7.

A plájások³ útok szélén,
Vér buzog fel a föld színin.
Ha kérdik, hogy micsoda vér,
Mondjátok meg: ártatlan vér.

(Szabéd)

Kriza a *Vadrózsákban* (107. 108. 530. 531. l.) három zavaros töredékben közli, bár nagyon elterjedt nótának mondja. Szabédon 2-ik változatunkat már a 40-es évek elején énekelték. A homályos eset valami kincstári eset megtorlása volt, a mit ma só-jövedéki visszaélésnek keresztelnének finánczaink. Úgy látszik első változatunkból, mely a legépebben maradt fenn, hogy az apa maga küldte határőr fiát az ingyennek tartott sóra s a kegyetlen tisztek példaadás végett föbe lövették. Morvay Győző sejtelmes magyarázata szerint: sorra, sorozásra ment Balogh József.⁴

Az éneklő Szabó Anna, második változatunkat felforgatott rendben énekelte. Ki is hagyta az 5-dik szak e furcsa bővítését: „A főispán megengedett, Felesége nem engedett.“

E változat 4. és 6. szaka *Tamás Rózsai* befejezésére emlékeztet. Gyulai Pál, ki ezt Kidén találta, nem érti meg az ott említett „három szilvafát“. E szilvafák is valószínűleg *Balogh Jóskánktól* zavarodtak a kidei balladába.⁵

II.

Váradí Jóska.

1.

Jaj, be szennyés a kend inge-gatyája,
Mer' elszennyült a szengyörgyi stokházba.

.
.

2.

„Könnyes szemmel föltekintek az égre.
Nézem-nézem, édes anyám ha jőne.
Édes anyám, én arrul nem tehetek,
Ha a nagy Úr éngem evvel szeretett.“

¹ T. i. az előbbi szakban elmondott baljóslatú álom. Kiegészíti ezt Krizánál (*Vadrózsák* 530. l.)

Akkor megláttam halálom,
Barátimtól elválásom.

² Ez Krizánál is helyesebben: obester.

³ Határőrök.

⁴ Válogatott magyar népballadák 58. l.

⁵ *M. Népkölt. Gyűjt.* I. 200. 201. és 568. Kriza: *Vadrózsák.* 530. 531. l.

3.

„Édes anyám, öltöztessen fejrbe.
Hónap visznek a törvényszék elébe.
Ha bémegyek az ajditor¹ házába,
Leborulok törvényszék asztalára.“

4.

„Igen szépen kérem ott az urakot:
Engedjenek nékem bár vagy egy napot.
Ha kijövök az ajditor házábul,
Elbúcsúszom széles e nagy világtul.“

5.

„Vasas lábom keservesen pengetem.
Jaj, Istenem, most mondják ítéletem.
Trombitások három marsot fujtatok!
Jaj, Istenem, holnap fölakasztatok.“

6.

Zeng, zeng² a víz a szengyörgyi malomnál.
Okosabb sem volt Váradí Jóskánál,
Mert Váradí kisíratta két szemit,
Úgy olvasta föl a Barta levelit.

7.

„Édes anyám, pénz vagyon a zsebembe!
Nyujtsa karját, markoljon ki belőle.
Azzal nekem készíttessen koporsót,
Sárig szeggel veresse be³ a jajszót.“

(Háromszék)

Ugyanaz más változatban.

1.

„Én Istenem, jaj de nagyot vétettem,
A magyarnak fővezére¹ mért lettem?“ —
Jaj, de szennyes a kend inge, ruhája,
Mert beszennyült a szengyörgyi fogházba.

2.

„Édes anyám mosson inget fehérre.
Holnap visznek az agyitor elébe.
Ha bémegyek az agyitor házába,
Leborulok törvényszék asztalára.“

3.

„Vasas lábom keservesen pengetem.
Jaj, Istenem, most végezük életem.
Ha kijövök az agyitor házából,
Elbúcsúzom a széjes ez világtól.“

4.

„Trombitásim három troppot² fujtatok,
Jaj, Istenem, holnap felakasztatok!
Édes anyám pénz vagyon a zsebembe.
Nyujtsa kezét, markoljon ki belőle.“

5.

„Készíttessen abból nekem koporsót.
Veresse le sárga szeggel a jajszót.“
Váradinak sárga-piros körhaja
Meszes gödör legyen az ő sirhalma.³

(Székelykeresztúr)

¹ Auditor: kihallgató hadbíró.

² Vagyis: zúg a víz.

³ Másolatunkban: le. Ez utolsó szak egyezik a *Vadrózsák* 475. sz. dalával.

¹ A nép Kossuth küldöttjét látta benne. Innen a „fővezér“ czimzés.
² Egy katonának lett változatban „három rőföst fujtatok.“ Bizonyosan a *ruff* (felhívó jel) magyarítása.

³ A bözödi unitárius papné versgyűjteményéből, kinek 1875-ben egy székelykeresztúri diák írta le. 1875-ben még énekelték ezt Keresztúron. A *M. Népköltési Gyűjt.* III. 94—95. lapján is van egy változat Székelykeresztúrról, de abban csak Váradí elfogatásáról van szó.

Ugyanaz harmadik változatban.

1.
Várom, várom, addig várom,
Míg szememre jön az álom.
Ha szememre jó az álom,
Ajtóm-kapúmat bezárom.
Váradit is kieresztem,
Széket adok, leültetem,
Míg panaszim elbeszélem.
Jó hajnalba' felserkentem,
S egy pár csókkal eleresztem.¹

2.
Váradinak sűrű könnye
Patakként foly le a földre,
Ki a földre, ki ölébe,
Ki bánatos kebelébe.

3.
„Azon kérem az urakot,
Engedjenek bár egy napot.

Ha egy napot nem engednek,
Engedjenek bár egy felet:
Hogy írjak én egy levelet
Három árva gyermekemnek,
S ártatlan feleségemnek.
Reszket kezem, nem írhatok;
Könnyez szemem, nem láthatok.²

4.
Váradinak szép körhaja
Vajjon mért van félre hajtva?
Azért vagyon félre hajtva:
Az kötélnek hely van hagyva.

5.
Váradinak szép körhaja,
Meszes gödör a sírhalma.
Váradinak piros vére,
Mészlével van összetéve.

(Sepsiszentgyörgy)

Várad József az Ugron-féle pucscs előpostája az 50-es években. A székeleyeket akarta fölkelteni a török-muszka háború idején. Ugy látszik, nem titkolta eléggé szándékát, szeretőt is tartott. Hamar rajta vesztett. Elfogták és 1853-ban felakasztották Sepsiszentgyörgyön.

Ez az esztendő volt Arany János „balladák éve“; de Arany csak az ős húnokkal foglalkozott. A népet ellenben nagyon meghatotta a szeme előtt elpusztult „szép körhajú“ katona sorsa s Váradiról egremásra költötték a siratókat, melyből balladaszerű a fennebb közölt hárommal együtt nyolcz maradt fenn.³ E balladák mind homályosak és töredékesek — a gyászidőnek megfelelően. Benedek Elek nemcsak dalogatta diák korában Várad nótáját, de miként maga mondja, egy „rossz népszínművet“ is írt róla.⁴

III.

Ének Muri halálára.

1.
„Ezernyolcszáz huszonötben,
Egy szombat ebéd időben,
Kiindulék Botos felé,
Életemnek vége felé¹“.

¹ Itt Várad szeretője, Rofajiné beszél. V. ö. M. *Népkölt. Gyűjt.* III. 95.

² Várad beszéde szintén 9 sor, épen mint a szeretője kecségtetése.

³ *Magyar Népkölt. Gyűjt.* I. 218. II. 40. III. 94—98. s Pap Gyulánál 19. I.

⁴ Magyar Hirlap 1901. évf. 89. I.

¹ Egy későbbi változata ilyen anachronismussal kezdődik:

Ezernyolcszáz huszonötben
Volt az idő kezdetében.
Egy szombat ebéd időben,

Kimenék az erdő szájbe,
Muri halma tetejére.

2.

„Kerestem is az ökrököt,
De nem találtam meg őket.
Elfáradtam a melegbe,
Lefeküdtem az erdőbe.
Elaludtam ott egy kicsit,
S jaj, Istenem, mi jött most itt?“

3.

„Utánam jött a gazd'uram
S megkapott ott, hol aludtam.
Elém áll a ő, gyilkosom,
S meg nem szánta jajgatásom.
Vérem ontotta a porba,
Testem vette² zöld bokorba.“

4.

„A madarak pásztoroltak,³
Az emberek rám akadtak.
S kihívták a bírót, jegyzőt,
S ott tanácsot tartottak ők.
Kitudódott, hogy ingömöt,
A gazdám volt, a ki megölt.“

(Medesér)

Székely tanítványom következő érdekes felvilágosítását adja e balladának.

Muri Jónás Ferencz nagymedeséri birtokosnak volt a szolgája. Az úr kiküldötte, hogy eltévedt négy ökrét keresse meg. Muri nem kapta meg az ökröket és nagyon elbágyadva a nyári nap melegétől, lefeküdt az erdőben. A gazdája nem győzvén haza várni, kiment az erdőre, ott rá akadt az alvó Murira s haragjában megölte a rest szolgát. Később kitudódott, hogy ki ölte meg; de a jegyzővel úgy „elmiskurálták“ a dolgot, hogy nem lett semmi baja miatta.

A nép gyöngéd kegyelele igazat szolgáltatott az ártatlanul elveszett ember emlékének. A helyet, hol történt, ma is Muri halmának hívják. Sok-sok évig hányták a töviset és egyéb jelző ágat arra a helyre, a hol Murit kegyetlenül „megnyuvasztották.“

Társa e balladának „Sajgó Sándor nótája“, kit szintén Jónás Ferencz ölt meg s ezt is 1825-ben „a bosszúért bosszút állva“ a zöld erdőben.⁴

IV.

Györbér Áron.

1.

Györbér Áron, mit gondoltál,
Mikor a víznek indultál?
„Én egyebet nem gondoltam,
Szerencsétlen fiú voltam.“

2.

... „Mélyebb a víznek mélysége,¹
Mint két karomnak ereje.“

.....²

² Vetette.³ Pásztor gyanánt őrizték.⁴ Benedek Elek és Sebesi Jób közlik ezt a hely meg nem nevezésével; Magyar Népkölt. Gyűjt. III. 109.¹ Györbíró Áron úzoni lakos lakodalma alkalmával a vízbe fult.² E versszakból itt ilyen két sor maradt meg:Négy kezemet megmostam,
Partról a vízbe hullottam.

3.

„Jó barátim, kik valátok,
Kik a vízmarton állátok,
Életemet nem szánátok:
Halálomat akarjátok?“

5.

„Szivárványos az ég alja.
Nincsen jól a fejem alja.
Gyere Mária, igazítsd meg,
Hogy az ég ura áldjon meg!“

4.

„Nyisd ki, bíróné, kapudat!³
Halva hozzák a fiadat.
Készíts gyászos nyujtópadot:
Nem zörgeti meg ajtódot.“

6.

„Édes anyám, ne sirasson,
Értem könnyvet se hullasson!
Sirasson meg az én mátkám,
Az én Püinkösti Máriskám?“

7.

„Még a föld is sír alattunk,
Hogy egymástól el kell válnunk.
Még az ég is sír felettünk,
Hogy egymásé nem lehattunk.“

(Uzon)

Változat ugyanarról.

1.

Arony, Árony, mit gondoltál,
Mikor a vízre indultál?
„Én egyebet nem gondoltam:
Szerencsétlen fiú voltam.“

3.

„Feketetügy, nagy mélysége
Gyórbiró Árony 'jedsége.
Nincs a víznek rokinczája.¹
Ott volt neki a halála.“

2.

„A folyóba behajtottam.
Két kerekemet megmostam.
Mikor harmadikhoz fogtam,
Életemtől megfosztódtam.“

4.

„Édes anyám, ne sirasson!
Értem könnyet ne hullasson,
Mert megsirat az én mátkám,
Az én Püinkösti Máriskám.“

5.

Most viszik az ablak alatt,
Minden ember könnyet hullat,
Bár csak engem vinnének ki:
Úgy se sirat engem senki.²

(Uzon)

³ Ez a kapunyitítás közhely a székely balladákban. Lásd *M. Népkölt. Gyűjt.* I. 200. 201. 203. 209. stb.

¹ Erősség, a mi föltartóztasson; *M. Népkölt. Gyűjt.* III. 93.

² A hatvanas években már énekelték. A múlt évtized elején Bodali Mihály írta le Erdéyi Lajos tanárnak, kinek szívességéből közölhetem. A befejező szak Petőfitől való pusztá átvétel, melynek subiectív hangja nem illik a balladába.

V.

Szeredai fogházban.

1.

Nem arról hajnallik, amerről hajnallott :
Magam sorsa¹ felől szomorú hirt hallok.
Szerencsétlen sorsa¹ én szegény fejemnek.
Árad napról napra bánatja szívemnek.

2.

Szeredai birák huszonnégyen vannak.²
Mind a huszonnégyen rólam törvényt szabnak.
A huszonötödik írja a levelet,
Egy szép barna kis lány diktálja nevemet.

3.

Ne diktáld nevemet, az Istenre kérlek !
Az Istenre kérlek, hadd meg életemet,
Szegény Dáncsi András szerette a tánczot ;
De most mindenfelől zergeti a lánczot.

4.

Szeredai törvény nagy fogháza alatt
Sok jó édes anya sűrű könnyet hullat.
Ne sírj, anyám, ne sírj: ennek így kell lenni.
Minden nemzetségből egynek rab kell lenni.

5.

Rab vagyok, rab vagyok, rablánczot hordozok.
Rablánczot hordozok, szabadulást várok.
Szállj le páva, szállj le a fogház falára,
A szegény raboknak szabadulására!³

(Baczkamadarasi Szócs József, 1896 április 17.)

Más változata.

1.

Szereda tömlöcze nagy tornácza alatt
Sok jó édes anya sűrű könnyet hullat.
Ne sírj, anyám, ne sírj, annak így kell lenni:
Minden nemzetségből egynek rab kell lenni!
Minden nemzetségből egynek rab kell lenni.¹

¹ Mindkét helyen : sorsom.

² A 2. és 4. strófiát vedd össze *Ethnographia*, 1900. évf. 33. l.

³ A befejező strófiát lásd Erdélyinél: *Népdalok és mondák* I. 52—53. Vedd össze M. Népköltési Gyűjt. I. 193. 194. II. 32. stb. A páva „szabadító madár“ s népköltészetünkben a közel kiszabadulást jelenti. *Erdélyi id. m. I. 475. Arany-Gyulai*: III. 43.

¹ Egy háromszéki huszárnótában: Minden jó családból kell egy rossznak lenni. A *Budapesti Szemle* (1895-iki 81. k. 80. l.) szerint is: Minden jó családban kell egy lumpnak lenni.

2.

Rab vagyok, rab vagyok, rablánczot hordozok.
Rablánczot hordozok, szabadulást várok.
Szeredai fogház, huszonnégyen vannak,
Mind a huszonnégyen rólunk törvényt hoznak.
Mind a huszonnégyen rólunk törvényt hoznak.

3.

A huszonötödik írja leveletem.
Egy szép barna kis lány diktálja nevemet.
Ne diktáld nevemet, az Istenre kérlek!
Az Istenre kérlek: hadd meg életemet.

4.

Szeretem a rózsám, mikor gyolcs ingbe jár;
De azt mégis tudom, soha velem nem hál.
Mert az én ágyamban régi szalma vagyok,
Minden szalmaszálon arany alma vagyok.
Minden szalmaszálon arany alma vagyok.

5.

Az én ágyam fején egy virág van nőve,
Annak a virágnak tulipán a neve.
Az én ágyam lába rozmaringból vágva,
Bár csak fenyő volna, rozmaring ne volna,
Hogy a lelkem rajta könnyebben nyughatna.²

(Szentgericze)

Harmadik változata.

1.

Repülj madár, repülj
Várfalván keresztül.
Szólj be a rózsámhoz:
Csak ő van egyedül.

2.

Ha kérdi, hogy vagyok;
Mondjad, hogy rab vagyok.¹
Tudja a jó Isten,
Mikor szabadulok!

3.

Tizenötön ülnek
A nagy asztal mellett,
Tizenketten írják
Rólam a levelet.

4.

Meg is írták nékem
Az úti czédulát:
Nem taposom többet
A várfalvi utczáat...

5.

A várfalvi utcza
Kőből van kirakva.
Az én kedves rózsám
Most kísérik rajta...

(Várfalva, Torda-Aranyosmegye)

Kanyaró Ferencz.

² Az utolsó szónak értelme: a bánat miatt (jele a rozmaring) nincs nyugodalma. Nyárádszeredán kelt e homályos ballada. A befejező strófát vedd össze *Erdélyi, Népdalok és mondák* I. 400. Egy kevésbé eltérő változattal ott csak ennyi a befejezés:

Az én ágyam feje, rozsmarint a neve,
S az én ágyam lába, tulipánt a szára.

¹ E rész feltűnő sok változatban terjedt el népköltészetünkben; M, Népk. Gy. I. 33—7. és II. 32—5. stb.

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

Nyolczadik közlemény.

165.

Heidelberg. 1611.

Tököly Nicolaus br., Késmárki. IV. DE LIBERO ARBI- | TRIO. |
Respondente Illuftri & Generofo Dn. | NICOLAO THEOKÖLI Ungaro, |
Barone in Keifmarck, &c. | 5. Decemb. 1606. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
VII. 4. Ss₇^a—Ss₈^a: 653—655. I.

Sárospataki ref. főiskola.

166.

Heidelberg. 1611.

Thuri Georgius. XXIX. DE LEGE, EIUS | ABROGATIONE ET |
ufu. | *Respondente* | GEORGIO THURIO Vngaro. | 24. Ian. 1601. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
II. 29. R₅^b—R₆^b: 266—268. I.

Sárospataki ref. főiskola.

167.

Heidelberg. 1611.

Váczai T. Petrus. VII. DE PROVIDENTIA | DEI. | *Respondente* |
PETRO T. VARSINO Vngaro. | 14. Iunij 1600. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
II. 7. L₂^a—L₃^b: 163—166. I.

Sárospataki ref. főiskola.

Erdélyi Múzeum 1909. Új folyam IV.

168.

Heidelberg. 1611.

Váczí T. Petrus. XX. DE TRIPLICI CHRI- | STI MEDIATORIS |
officio. | Respondente | PETRO T. VARSINO (I) Vngaro. | 18. Octob. 1600. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
 II. 20. O₈^b—P₂^a: 224—227. 1.

Sárospataki ref. főiskola.

169.

Heidelberg. 1611.

Várdi Michael, Dobrai. X. DE LIBERTATE | CHRISTIANA. |
Respondente | MICHAELE VARDIO DOBRA- | no Ungaro. | 7. Dec. 1608. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
 X. 10. Fff₆^a—Fff₇^b: 827—830. 1.

Sárospataki ref. főiskola.

170.

Heidelberg. 1611.

Várdi Michael, Dobrai. XVIII. DE INVOCATIO- | NE SANC- |
TORUM. | Respondente | MICHAËLE VARDIO DO- | brano Ungaro. | 22.
Febr. 1609. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
 X. 18. Hhh₁^a—Hhh₂^b: 849—852. 1.

Sárospataki ref. főiskola.

171.

Heidelberg. 1611.

Várdi Michael, Dobrai. I. DE SACRA SCRIP- | PTURA. | Ref- |
pondente | MICHAELE VARDI DOBRA- | no Ungaro. | 13. Maji 1609. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
 IX. 1. Aaa₆^a—Aaa₇^a: 747—749. 1.

Sárospataki ref. főiskola.

172.

Heidelberg. 1611.

Vásárhelyi Moses. III. DE FILIO DEI IN- | CARNATO. | *Respondente* | MOSE VASARHELINO Vngaro. | 5. *Majj.* 1599. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium I. 3. A₅^b—A₆^b: 10—12. l.

Sárospataki ref. főiskola.

173.

Heidelberg. 1611.

Vásárhelyi Moses. II. DE DEO, ET S. S. | TRINITATE. | *Respondente* | MOSE VASARHELINO Vngaro. | 9. *Majj.* 1600. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium II. 2. I₇^a—K₂^a: 141—147. l.

Sárospataki ref. főiskola.

174.

Heidelberg. 1611.

Vásárhelyi Moses. XVI. DE FOEDERE DEI | VETERI ET NOVO. | *Respondente* | MOSE VASARHELINO Vngaro. | 30. *Aug.* 1600. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium II. 16. N₆^b—O₁^a: 204—209. l.

Sárospataki ref. főiskola.

Köblös Zoltán.

IRODALOM.

Gróf Mikó Imre levelezése.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, fennállása ötven éves fordulója alkalmából kiadja nagy alapítója, gróf *Mikó* Imre levelezését. E kiadás alapjául Mikó 1855—1860 közt vezetett leveleskönyvei szolgálnak, melyekbe ő fontosabb, megőrzésre érdemesnek vélt leveleit sajátkezüleg lemásolta s utánuk mindjárt a reájuk vonatkozó válaszokat is beírta. De mivel Mikó ezt a jó szokását csak 1855-ben kezdte, élete utolsó éveiben pedig — nagymérvű elfoglaltságában — teljesen abbahagyta, levelezése csonka és hézagos, mert míg pl. 1848-ból hat levele maradt reánk, az 1849—1854 közti évekből *egyetlen levelét sem ismerjük*, életének utolsó 17 esztendejét pedig (1876 szept. 16-án történt haláláig) alig 20 levél képviseli. Mikó leveleskönyvei anyagát kiegészítik azonban ama levelei, melyek az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában őriztetnek, továbbá a M. Nemzeti Múzeum és M. Tud. Akadémia könyvtáraiban találhatóak vagy melyeket egyesektől lehetett megszerezni. Az eddig felkutatott és összegyűjtött levelek száma immár *meghaladja az ezeret* és e gazdag levélanyag alapján *Mikó* Imre az alábbiakkal állott levelezésben:

Alexi János gör. kath. püspök, Almási György, gróf Almássy János, Andrassy István gyulafehérvári kanonok, Antos Ferencz, Auvander Antal gazdatiszt, báró Apor Károly, báró Apor Sándor, Auerbach László cs. kir. rendőrfőnök.

Id. Bágya Ferencz, Balásházy János, Balassy Ferencz lelkész, Balázsfalvi múzeumi tánczvigalmat rendező bizottság, nagybaczoni Baló Sámuel, Barsay László, Bartal György, Bartakovics Béla egri érsek, Bartha Sámuel, Bécsi cs. kir. archaeologiai társaság, Bécsi magyar nemzeti tánczvigalom választmányja, báró Bedeus József, ifj. báró Bedeus József, Benedek József esperes, Benkő Károly, iktári gróf Bethlen Domokos, gróf Bethlen Leopoldné, szül. Kienmayer bárónő, Biasini Domokos, Biluska János kereskedő, Bíró Miklós tanácsos, Bocskor Mihály, Bodor Pál lelkész, Borosnyai László ügyvéd, Brassai Sámuel tanár, Brúz Lajos, galaczi Buda Imre, Bukuresti ev. ref. egyház előljárói.

Császár Ferencz kir. hétszemélynök, Csató János, Cseh Ignác, Cseke Sándor birtokos, Csekonics Leona, szül. Liptay bárónő, Csengeri Antal, Cserey Farkas, báró Czoernig Károly.

Daniel Gábor, Danielik János kanonok, Deák Ferencz, Décsey Károly, Deési társalkodási egyesület, gróf Dessewffy Emil, Dobozy István, dr. Dono-

gány Jakab, Dósa Elek, Dózsa Dániel, Draskóczi Gábor sárospataki hittan-hallgató, Duchony Ferencz technikus.

Eder Károly, Eisenberger Lipót, dr. Engel József orvos, Eördögh András, báró Eötvös József, Erdély Vazul nagyváradai gör. kath. püspök, Erdélyi ev. ref. egyházi főtanács, Erdélyi helytartósági elnökség, Erdélyi honisme-egyesület választmányja, Erdélyi János tanár, Erdélyi természet-tudományi társaság, gróf Eszterházy László.

Farkas György unitárius lelkész, id. Farkas Sándor, Finály Henrik tanár, Fogarasi Mihály nagyváradai érkanonok, Fogarasi Sámuel esperes, gróf Forrayné, szül. Brunswik Julia grófnő, udvarhölgy, Fosztó Ferencz algon-dnok, Földváry Mihály, Franzenau József, Fülöp Elek.

Gámán Zsigmond, báró Gamerra Gusztáv, Gauri Ferdinánd-bányák műtársulata, Geréb Elek, dr. Glück Izidor orvos, Gönczi Pál tanár, Groiz János, Gúthy László, Győrffy Iván tanár, báró Győrffy Sámuel, Gyulafehérvár város tanácsa, gróf Gyulay Lajos.

Hadnagy Péter ref. lelkész, Haynald Lajos erdélyi püspök, Hajnik János jószág-igazgató, ifj. gróf Haller Ferencz, ifj. gróf Haller György, gróf Haller Ignác, özv. gróf Haller Jánosné, Hámorszky István számtiszt, Hann József, Henter János, Hiry Ferencz zilahi ref. tanár, Hodor Károly, Hoffmann Pál Lajos, törv. bíró, Horváth Döme, Horváth József, Hosszú László, Hauchard József sóbányanagy.

Ipolyi Arnold, Issekutz Bogdán, Jakab Bogdán polgármester, etédi Jakab György, Jakab János ügyvéd, báró Jósika Géza, báró Jósika Sámuel.

Kakucsai Zsigmond, id. gróf Karacsay Sándor, Karaszek Ignác, gróf Károlyi György, gróf Károlyi István, Kárvázy Zsigmond ügyvéd, Katona János, Kazinczy Gábor, Kedves Tamás, gróf Kemény József, özv. gróf Kemény Józsefné, szül. Lang Nina, gróf Kemény Sámuel, báró Kemény Zsigmond, Kenessey Kálmán, Kerekes Sándor tanár, Kertész László ügyvéd, Keserü Mózes kanonok, Királyi Pál szerkesztő, Kirinyi Lajos rudai bányanagy, Kis Ferencz ref. tanár, özv. Kiss Sámuelné, gróf Klebelsberg Vilmos, Kollarcsik István rozsnyói püspök, Kolozsvár sz. kir. város tanácsa, Kolozsvári kerületi hivatal, Kolozsvári polgári biztosítéki intézet, Kolozsvári ref. főtanodai előljáróság, Koós Ferencz, Korizmic László tanácsos, gróf Kornis Ferencz, gróf Kornis Gábor, gróf Kornis Károly ny. őrnagy, nagyajtai Kovács István, Kovács László, Kozma Dénes udv. tanácsos, Krémer Sámuel, Kubinyi Ágoston, Kugler János technikus, Kunst József kalocsai püspök, Küküllővári uradalmi tisztség.

Laskay Lajos, bogszegi László Ferenczné, szül. Szücs Jozefa, László József bányanagy, gróf Lázár Dénes, id. gróf Lázár János, gr. Lázár Mihály, gróf Lázár Mór, dr. Lészay Dániel orvos, Lészay Lajos, Lévy József, herczeg Lichtenstein Frigyes, báró Löwenthal Sámuel, Lukácsy József.

Magyar-honi földtani társaság, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar természettudományi társulat, Magyar Tudományos Akadémia, Majer István áld. pap, Menyhárt Ágoston kegyes-rendi tanár, Mihályi Károly tanár, gróf Mikes Benedek, gróf Mikes János, Mikó Antal, Mikó Mihály, Miskolczi nemzeti színház-építő r. t., Moga törv. jegyző, Mogyoróssy János, Mohay Sándor, Mojsisovics Vilmos technikus, dr. Mommsen Tivadar tanár, Müller Frigyes tanár, Müller József.

Nádaskay Lajos szerkesztő, Nagyenyedi főiskola előljárósága, Nagyenyedi főiskola tanári kara, Nagyenyedi olvasó egyesület, Nagyenyedi ref. kol-

légium, Nagy Lajos, szotyori Nagy József ének- és zene-tanár, Nagy Mihály gör. kath. lelkész, Nagy Miklós polgármester, kebelci Nagy Sámuel, Nagyszebeni magyar olvasó egyesület, Nagyszebeni természettudományi egyesület, Neugeboren János Lajos.

Ormós Zsigmond, dr. Ötvös Ágoston orvos.

Pagonyi Dénes, Páll Imre, Pállfy Elek, Pállfy Mihály, Pataky Ferencz, Pataky Pál ev. ref. tanár, dr. Pávay Elek vegyész, Pekry Sándor, Perlaky László tanár, Petri Ádám marosvásárhelyi polgármester, Petrichevich-Horváth Albert, Piskolti helvét hitvallású egyházi előjáróság, Polgári Lajos zilahi polgármester, Pompéry János, hidassi Prielle Kornélia.

Gróf Ráday Gedeon, báró Rauber Nándor, Regius János ny. főbíró, gróf Rhédey István, Rikán belőli egyházközség iskolai választmánya, Roskoványi Ágoston váci püspök, ifj. Róth Pál gyógyszerész.

Salamon József, báró Schaguna András erd. gör. kath. püspök, libloyi Schuller Frigyes jog-tanár, Schuller János Károly, herczeg Schwarzenberg Károly erdélyi kormányzó, Scitovszky János biboros, esztergomi herczegprimás, Sepsi helvéthittük részleti zsinata, Sepsiszentgyörgyi ev. ref. algimnázium előjárói, Simanics G., Sipos Péter körmöczbányai bányaigazgató, Solymossy Károly polgármester, Somlyói János udv. tanácsos, Sterka Sulucz Sándor érsek, Stetter Frigyes mérnök, Szabó György szászvárosi tanár, dr. Szabó József, Szabó Károly, Szakmáry Sámuelné, szül. Berényi Róza, Szalánczi Elek, Szalánczi Sámuel, Szalay László, Szaniszló Ferencz, P. Szathmáry Károly, Szász István tanár, Szászvárosi ref. gimnázium előjárósága, Száva Farkas, özv. gróf Széchenyi Istvánné, Székely Gergely, Székely Mózes unitárius püspök-helyettes, Székelyudvarhely város tanácsa, Szénffy Gusztáv, Szentiványi György, báró Szentkereszti Zsigmond, Szentkirályi Gábor, Szentkirályi Zsigmond, Szilágyi István, id. Szilágyi Lajos, Szilágyi Sándor tanár, Szilágyssomlyói kaszinó, dr. Szócs Sámuel, Szöllősy Sámuel polgári női szabó.

Gróf Teleki Domokos, gróf Teleki Gyula, gróf Teleki József, gróf Teleki Miklós, gróf Teleki Sándor, gróf Tholdalagi Ferencz, Tiboldi István lelkész, Tisza László, Toldy Ferencz, Tomory Anasztáz, Torma József, Torma Károly, Tóth Balázs tanár, Tóth Ferencz, Tóth Lőrincz, Török János, Török Pál, gróf Traun Ferenczné, szül. Bethlen Borbála, Trausch József pénzügyi tanácsos, dr. Trauschenfels Jenő.

Ugron István, Ugron Lázár, Ugron Zsigmond, Újfalvy Sándor, Úrházi György szerkesztő, Úrményi József.

Vajda László nagykőrösi polgármester, Vajda Simon törv. titkár, Vályi Elek esperes, kéméndi Várad Ádám, Várad László, Vay Gyula, Veress Ferencz fényképész, Veress Márton cs. kir. bányaanyag, dálnoki Veress Sándor árvaszéki ülnök, Vida Károly, Wáncza József abrudbányai polgármester, Wandler Frigyes polgármester, Werner László, Wurschbauer Károly bánya-mester.

Zajzoni Ráb István, Zeidler János igazgató, Zeyk János, Zilah város tanácsa, Zilahi cs. kir. kerületi törvényszék, Zilahi ref. főgimnázium előjárósága, Zudor Elek, Züllich Rudolf szobrász és Zsigmondy Gusztáv.

E szép névsor tanúsága szerint 313 emberről tudjuk, hogy *Mikóval* levelezésben állott; de kortársai között bizonyára többen is voltak, a kikkel levelezett s kiknek ma már nevét sem ismerjük, mivel Mikó leveleskönyveiben sokszor 5—6 hónapos hézagokra akadunk, a hozzá intézett levelek

pedig Mikó hagyatékában nem maradtak reánk; meg aztán Mikó levelei is szétszóródtak vagy ismeretlen helyeken lappanganak. De minthogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület e kiadványban arra törekszik, hogy Mikó Imrének *lehetőleg minden levelét* felölelje, tisztelettel kéri e lapok olvasóit s kivált a fenti jegyzékben felsoroltak utódjait és örököszeit, illetve intézeteket, hatóságokat vagy közgyűjtemények kezelőit, sziveskedjenek — a tudomány érdekében — irataikat átnézni s a bennük netalán megmaradt Mikó-leveleket (tehát a Mikótól vagy Mikóhoz írt leveleket) a kiadvány céljára *kétheti időre* kikölcsönözni s a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatósága címére *ajánlott* levélben megküldeni. E levelek a sajtó alatt levő több kötetes nagy munkában a beküldő neve megörökítésével fognak megjelenni; érettük a könyvtár igazgatósága szavatol és azokat lemásoltatásuk után hiány nélkül s köszönettel visszaküldi.

Berzeviczy Albert, Beatrix királyné (1457—1508.) Történeti élet- és korrajz. (Magyar Történeti Életrajzok.) Budapest. Athenaeum 1908. 695 l.

Soha annyi kimagasló egyéniség nem szerepel a történet színpadán, mint a XV. és XVI. században Itáliában. Azonban a kiváló személyek e fényes sorában nemcsak a férfiak, számos nő is megörökíti nevét e ragyogó kor évlapjain. Közéjük tartozik Beatrix királyné is, vagy a hogy hazájában nevezték, Beatrice d'Arragona. Nem hősiessége tette azzá, mint rokonát, Isabella Gonzagát vagy Vittoria Colonnát, nem is szépsége, mint Lucrezia Borgiát; a sors szeszélye emeli ki, mely őt legnagyobb nemzeti királyunk nevévé tevé. Ennek a nőnek életét és jellemét rajzolja meg Berzeviczy Albert.

Mintáját Italia történetének egyik legbuzgóbb kutatója adta meg, Gregorovius, Lucrezia Borgiájáról írt monografiájával. Mindkét író az a titokzatosság ingerelte, mely fátyolként fődte el e két híres nő alakját. Gregorovius megmutatta, hogyan kell ezt a munkát elvégezni: összegyűjtött minden adatot, minden rágalmat, pletykát, mely Lucrezia nevéhez fűződik s a kellően megrostált adatok összeállítását után magától oldódott meg e gyönyörű asszony lelkének rejtélye. Ezt a módszert követte Berzeviczy is. Sok utánjárással és fáradsággal gyűjtötte adatait, tanulmányozta a hazai, külföldi, első sorban olasz levéltárakat, a nápolyi, ferrarai udvar, a velencei tanács számadásait. Mindezek nemcsak Beatrix leány- és özvegykorára nyújtanak felvilágosítást, hanem a Mátyás oldala mellett eltöltött évek nem egy eseményét is megvilágítják.

Az olasz források a legnagyobb magasztalás hangján írnak Beatrixról, a magyar történeti irodalomban pedig mint fondorkodó, haszonleső asszony szerepel, ki végtelen önzésével nemcsak férjét hozza nem egyszer kellemtelen helyzetbe, hanem úgyszólván romlásba taszítja egész Magyarországot. E két homlokegyenest ellenkező ítélet okát Berzeviczy az olasz és magyar felfogás közötti áthidalhatatlan ellentétben látja. A mint adatait sorakoztatja, lépésről-lépésre e két ellentétes elv összeütközését látjuk s világossá lesz előttünk, mivel szolgált rá honfitársai dicsőítésére, mivel vont magára a magyarok gyűlöletét.

Nápoly, a királyné hazája, ma is Italia legromlottabb városa s még inkább az volt a középkorban. Aljas, ingatag, lázongáshoz szokott népen

uralkodott az arragóniai ház nápolyi ága s ez az uralkodócsalád is méltó volt alattvalóihoz. Beatrix atya, a középkori olasz zsarnok típusa, valóságos szörnyeteg, kinek párját a Viscontiak, Malatesták, Borgiaék között találjuk, kiknek története borzalmasság tekintetében túltesz a ponyvairodalom legremesebb termékein. Ily környezetből került Beatrix hazánkba, mely műveltség tekintetében jóval mögötte maradt régi hazájának, de romlatlan erkölcsseivel magasan állott fölötte. Beatrix fondorkodásai, melyeket Itáliában a kormányzás szokásos eszközeinek ismertek el, új alattvalói körében csak gyűlöletet keltettek. Az a mód, a hogy Beatrix a birtokába jutott befolyást és hatalmat fölhasználta, önkénytelenül azt a híres mondást juttatja eszünkbe, melyet a pápává választott Giovanni Medici intézett unokaöccséhez: „Élvezzük a pápaságot, mivel Isten adta nekünk“. Beatrix is Isten adományának tekintette Mátyás hatalmát és vagyonát, melyet ő a maga és rokonai számára akart használni. Ezt az eljárást egy bizonyos pontig még lehetne menteni. A míg csak magának akart kedve szerint való helyzetet biztosítani, a míg csak rokonait akarta támogatni, addig — bár őseink mindkét törekvésében csak rosszindulatot láttak — a történetíró nem törhet pálczát fölötte. De midőn mérhetetlen becsvágyában az őt jogosan megillető helyzetet fölül akart emelkedni, mikor még férje életében ennek halála esetére a királyi méltóságot magának akarta megszerezni, méltán vonja magára a kortársak és az utódok ítéletét. Még súlyosabbá teszi ezt Mátyás halála utáni viselkedése, a királyválasztáson való szereplése, botrányos házassági pöre. Nem szolgálhat mentségeül, hogy vele a magyar urak is gyalázatos játékot űztek.

Másfelől voltak Beatrix jellemének tiszteletreméltó vonásai is: melegen ragaszkodott családjához; nemcsak pártolta a tudományokat és művészeteket, hanem maga is igen művelt asszony volt; sokat költött ugyan, de a jótekonyság és adakozás terén példát mutatott alattvalóinak; hatalmas királyné volt s bukásában is méltósággal viselkedett. Jó tulajdonságainak hasznát inkább honfitársai látták, a magyarok csak fogyatkozásait.

Beatrix irodalmunkban nem most talált először feldolgozásra, azonban Beatrix nápolyi élete most nyílik meg először a magyar közönség előtt.

Berzeviczy ha járt úton halad is Beatrix magyarországi életének megrajzolásában, nem lesz pusztá másolóvá. Bíráló szemmel nézte a már feldolgozott anyagot, számos új adattal gyarapítja, egészíti ki elődei munkáját s számos tévedésüket igazítja helyre. Elfogulatlanság és egyoldalúságtól ment magasabb szempontok jellemzik művét. Különösen hazánkön kívüli adatok felkutatásával és feldolgozásával tett nagy szolgálatot a történettudománynak, a melyekre támaszkodva rámutathatott arra a szűk látókörre, mely eddig Beatrix megítélésében megnyilatkozott.

Császár Ernő.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Külföldi tanulmányútamról. Első megállóhelyem Maehrisch-Budwitz volt. Az ottani közjegyzővel, *Palliardi* Jaroslawval még februáriusban találkoztam Bécsben és szíves meghívására mentem gyűjteménye megtekintésére. Gyűjteménye a neolitikori festett keramikára igen becses. Különösen fontos *boskovštyni* ásatása. A festett keramika rétege itt élesen válik el az u. n. volutenband-keramik rétegetől. Az előbbinek holmijai közt az erödsdi, priesterhügeli stb. két felerészből alakított agyag idolk ana-lógiái kapnak meg első sorban, aztán a kanalak. Az emberi lábat utánzó edénylábak, rátétek a Torma-gyűjteményre emlékeztetnek. E kultúra messze mögötte marad az erdélyinek keramikája durva iszapolásában, égetésében; festése is más. A boskovštyni fazekas befestette egy darabon az edényt, aztán sgrafitto módjára karczolta bele az egyenes vonalú díszíté-eket. E tekintetben a trójai síkságon levő Besika Tepek festett keramikájával rokon, de nem onnét kapta. Hradiske Krepicke csatlakozik hozzá, szintén Morvaországban, ez azonban festést még nem adott. Remélni lehet azon-ban, hogy fog adni, mert eddig csak pár méter van feltárva. Mindkettő telep, mint az erdélyiek. Temetkezést, akár csak a mieink, még egyik sem adott. Adtak a bukovinaiak, galicziaiak. Égetettet. Fontos, hogy sem Erdély-ben, sem Morvaországban nincsenek meg azok a keftős edények, melyek pl. a bukovinai Schipenitzet jellemzik. *Palliardi* jól, rendszeresen dolgo-zik, kívül szükséges fentartani az érintkezést. Gyűjteménye egy pár ada-tot a magyar bronzkor nyugati hatására is szolgáltatott. Egy pár tokos, füles, félholdas kávájú véső tőlünk való; ez import hatása alatt készült helyi gyártmányok mások, mert kávájuk nincs oly élesen kivágva, mint az erdélyieké.

*Brünn*ben Bécsben szerzett paleolit-ismereteimet szerettem volna köz-vetlen szemlélet alapján biztossá tenni. De a Ferencz József-utczai leleten kívül, melyet Rzach, a geológia professzora őriz, mit se kaptam. Töre-dékek képviselik festett keramikáját, akárcsak *Palliardi* gyűjteményében. Durva, mint *Palliardié*. Egyik sajátossága, hogy a minta bele van karczolva a lágy agyagba s a mezőket fehér és téglavörös festék tölti ki. Másik cso-portot képviselnek azok a töredékek, melyeken a festett minta határai nin-csenek mélyítéssel megvonva.

Prága dolgait Pic mind közölte. Legjobb a Hradic v. Stradonic, mely a Déchelette simító kezén ment keresztül. A többi jórészt csehül írott. Tavalý Prchled Ceské Archaeologie czímen egy 92 oldalas összefoglaló könyvecskét is írt. Ábrái jók, összehasonlításra használható. Egy zsinór-díszes *ansa lunata* Rivmacról azonban egy időre talány marad.

Drezdában az öreg *Teuchmüller* udv. tanácsos áll az őskori csoport élén. Kissé szokatlan modorú ugyan, de maga a természetesség. A gyűj-teménynek különösen az első vaskori hatások szempontjából volt rám értéke. Szászország az első vaskorra bizonyos tekintetekben ugyanaz a

terület, mint Erdély, sőt ha a Berlinben levő szeremlei ásatást nézzük, nagyítás nélkül mondhatjuk, mint a Dunántúl jó része. Azzal a különbséggel természetesen, hogy úgy Szászország, mint a Dunántúl a hallstatti kultúrkör peremén fekszik, Erdély pedig, a mint azt a maroscspói emlékek is mutatják, Villanova kultúrájának kisugárzásait mutatja. De hiszen ettől a Dunántúl sem ment, eleget beszélnek róla a szeremlei dolgok. A szászországi Nüchritzen az alsó-lausitzi típusok még élénken virágoznak, a hallstatti kultúrkörből voltaképpen csak technikai sajáttságot vesz át, a grafitozást. Vasnak még nyoma sincs, mint Kamenzen, de itt szórványosan már feltűnik a vas is, akár csak Szeremlén, hol azonban a technikai sajáttságok megmaradnak, de a forma változik. Átjön a villanovai urna, de mélyített díszítése a korábbi idők technikája a *fehér tömés*sel együtt.

Fontos intést tartalmaz a radeburgi urnatemető az ásatás lelkiismeretes keresztülvitelére, az egyes sírok kezelésére. Együtt találjuk az alsó-lausitzi típusokat a hallstatti típusokkal. Ez érthető. De ott van zavarólag egy aláhajtott lábú bronz fibula is.

Bronz-tárgya kevés van Drezdának. De e kevés közt is feltűnő egy kis magyarországi gyűjtemény. Rezei közt egy állítólag Grossenhainról való kétélű csákánynak lenne értéke, ha lelőhelye biztos volna. Feltétlenül magyarországi import.

Teuchmüller figyelméből ismerkedtem meg *Berling* tanárral, a *Kunstgewerbe-Museum* igazgatójával. Maga vezetett végig intézetén, hogy megmutassa, milyen elvek irányították a bebútorozásban, rendezésben és jóleső érzéssel állapítottam meg a magam számára, hogy ezeket az elveket ismer már hazuról.

Tisztán a szakomba vágó intézetek közül még a néprajzi múzeumot említtem. Törekvésem itt is az volt, mint Bécsben, hogy az analógiákat gyűjtve, az őskor egyes kérdéseit az etnográfiai tárgyak szemlélete mellett behatóbban vizsgálva, megértsem. E tekintetben Bécsben többre mehettem, de a drezdai gyűjtemény oly zsúfolt, hogy alig tanulmányozható.

*Lipcse*be is a néprajzi gyűjtemény vonzott. De itt is roskadásig vannak a szekrények a bennük fölös számmal elhelyezett holmitól.

Ott tartózkodásom alatt állította ki a szentpétervári *Alexander E.* északázsiai gyűjteményét. Érdemes volt egy délutánt erre is fordítani. Ha katalógusa lett volna, mindenesetre több tanulságot nyújt.

*Berlin*ben is úgy iparkodtam teendőimet elosztani, hogy a gyűjtemények átdolgozásával párhuzamosan az irodalmat is összegyűjtsem. Csak-hogy itt mindenért többfelé kell futkosni, mint Bécsben. A külön kiállítástól is többet vártam; legszebben van benne a kőkor képviselve. Csak keramikája, a mi ki van állítva, kevés. A főszűrt a *Schliemann*-gyűjteményre fektettem. Előtanulmányul *Dörpfeld* „Troja und Ilios“ cz. munkája szolgált. Azután néztem át magát a gyűjteményt *Schmidt* H. katalógusa alapján. Azt hiszem, fontos lesz Erdély régészeti leleteinek szempontjából, hogy Trójában a fehér festés a VI. és VII. rétegben jön elő. Mykenaei, 1500—850 tájáig Kr. e.; a dudoros keramika a VII-ben, tehát le 700 tájáig. Hol marad ez kor tekintetében a mientől? A VII. réteg adja a magyar típusú, u. n. réz Hammeraxtot és Doppelaxtot. A mieink, igaz, szórványos leletek s csak anyaguk révén sorolták az átmeneti időbe a kőkorról a bronzkorba, mégis több a valószínűség, hogy Erdély produktumai.

Dr. Roska Márton.